14
17-A
30

III. 37.

14-17.A.30

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
18 B
29

Digitized by Google

Google

Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE

M. T. Ciceronis

DE OFFICIIS

AD MARCUM F.

Lib. I.

QVanquam te, Marce, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris auctoritatem, & urbis, quorum alter te ſcientia augere poteſt, alter exemplis: tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſque orationis facultate. quam quidem ad rem nos, ut videmur, magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris: ut non modo Græcarum litterarum rudes, ſed etiam docti aliquantulum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe hujus ætatis philoſophorum, & diſces, quam diu voles; (tam diu autem velle debebis, quo ad te, quantum proficias, non pœnitebit) ſed tamen noſtra legens, non multum à Peripateticis & diſſidentia, (quoniam utrique & Socratici & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis utere tuo judicio; nihil enim impedio; orationem autem Latinam profecto legendis noſtris efficies pleniorem.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

nec verò hoc arroganter dictum exiſtimari ve-
lim. nam philoſophandi ſcientiam concedens
multis; quod eſt oratoris proprium, apte, di-
ſtincte, ornatèque dicere, quoniam in eo ſtu-
dio ætatem comſumpſi, ſi id mihi aſſumo; vi-
deor id meo jure quodammodo vindicare.
Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero,
ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam,
de philoſophia libros, qui jam ſe illis fere æ-
quarunt, ſtudioſe legas. vis enim dicendi ma-
jor eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt
æquabile, & temperatum orationis genus, &
id quidem nemini video Græcorum adhuc con-
tigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret,
ſequereturque & illud forenſe dicendi, & hoc
quietum diſputandi genus. niſi forte Deme-
trius Phalereus in hoc numero haberi poteſt,
diſputator ſubtilis, orator parum vehemens,
dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum
poſſis agnoſcere. nos autem quantum in u-
troque profecerimus, aliorum ſit judicium: u-
trumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Pla-
tonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi
tractare voluiſſet, graviſſime, & copioſiſſime
potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ
à Platone didicerat, tenuiſſet & pronuntiare vo-
luiſſet, ornate ſplendideque facere potuiſſe.
eodemque modo de Ariſtotele, & Iſocrate ju-
dico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus,
contempſit alterum. Sed, cum ſtatuiſſem ali-
quid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſt-
hac, ab eo exordiri volui maxime, quod & æ-
tati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ gra-
viſſimum. Nam, cum multa ſint in philoſophia
& gravia, & utilia, accurate, copioſeque à phi-
loſophis diſputata; latiſſime patere videntur

ea

ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta ſunt: nulla enim vitæ pars, neque publicis neque privatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt. in eoque colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. quis eſt enim, qui nullis officii præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? ſed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis malorum, & bonorum finibus officium omne pervertunt. nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate, metitur, hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, ut neque amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem ſummum malum judicans, aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſunt in promptu ut res diſputatione non egeat, tamen ſunt à nobis alio loco diſputata. hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ tradi poſſunt; niſi aut ab iis, qui ſolam, aut ab iis, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum. quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli jam pridem exploſa ſententia eſt: qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tem-

tempore & in hac quæſtione , potiſſimum Stoicos ; non ut interpretes : ſed , ut ſolemus , è fontibus eorum, judicio arbitrioque noſtro quantum quoquo modo videbitur, hauriemus.

Placet igitur , quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt , ante definire, quid ſit officium : quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio , debet à definitione proficiſci , ut intelligatur quid ſit id , de quo diſputetur.

Omnis de officio duplex eſt quæſtio. unum genus eſt , quod pertinet ad finem bonorum : alterum , quod poſitum eſt in præceptis , quibus in omneis parteis uſus vitæ confirmari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt ; omniane officia perfecta ſint ; nunquid officium aliud alio majus ſit : & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum , tamen id minus apparet , quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videantur : de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officii : nam & medium quoddam officium dicitur , & perfectum. perfectum autem officium , rectum , opinor vocemus , quod Græci κατόρθωμα hoc autem, commune, quod ii καθῆκον vocant. atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant ; medium autem officium id eſſe dicant , quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

Triplex igitur eſt , ut Panætio videtur , conſilii capiendi deliberatio. Nam honeſtumne factu ſit , an turpe , dubitant , id quod in deliberationem cadit. in quo conſiderando , ſæpe animi in

con-

contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem, jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe utile. cum enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contra revocare ad ſe videtur, fit ut diſtrahatur in deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac in diviſione, cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo ſit, duo prætermiſſa ſunt. nec enim ſolum, utrum honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius, itemque duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putavit eſſe rationem, in quinque parteis diſtribui deberi reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: cum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Principio generi animantium omni eſt à natura tributum, ut, ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad vivendum neceſſaria, inquirat, & paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia ejuſdem generis. Commune item animantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. ſed inter hominem, & beluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, pallulum admodum ſentiens præteritum, aut futurum;

homo autem, qui rationis eſt particeps, per quem conſequentia cernit principia, & cauſſas rerum videt, earumque progreſſus: & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit, atque annectit futuras, facile totius vitæ curſum videt ad eamque degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem; ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati ſunt, impellitque, ut hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis,ceteriſque,quos caros habeat,tuerique,debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. in primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio, atque inveſtigatio. itaque, cum ſumus neceſſariis negotiis, curiſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac diſcere, cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beateque vivendum neceſſariam ducimus; ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerumque ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura velit, niſi præcipienti, & docenti, aut utilitatis cauſſa juſte, & legitime imperanti, ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturæ eſt, rationeſque, quod unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod doceat in factis, dictiſque, qui modus. itaque eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur,

tur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. quam ſimilitudinem natura, ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis, factiſque conſervandum putat, cavetque, ne quid indecore, effeminateve faciat; tum, in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinoſe aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honeſtum; quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit, quodque vere dicimus, etiamſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabileis amores, ut ait Plato, excitaret ſapientiæ.

Sed omne, quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perſpicientia veri, ſolertiaque verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendo ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi, atque invicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine, & modo, in quo ineſt modeſtia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter ſe colligata, atque implicita ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: veluti ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam, & prudentiam ponimus, ineſt indagatio, atque inventio veri: ejuſque virtutis hoc munus eſt proprium. ut enim quiſque maxime perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit, quique & acutiſſime, & celerrime poteſt & videre, & explicare rationem, is prudentiſſimus & ſapientiſſimus rite haberi ſolet. Quocirca

huic, quaſi materia, quam tractet, & in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas. reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas, tuendaſque, quibus actio vitæ continetur; ut ſocietas hominum, conjunctioque ſervetur; animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus, utilitatibuſque & ſibi, & ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem, & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere; ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolùm mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem & decus conſervabimus.

Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam vimque diviſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, & decipi; & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honeſto duo vitia vitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque temere aſſentiamus. quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debebunt) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & diligentiam. Alterum eſt vitium, quod quidem nimis magnum ſtudium, multamque operam in res obſcuras, atque difficileis conferunt, eaſdemque non neceſſarias: quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in aſtrologia, C. Sulpicium audivimus; in geometria Sex. Pompejum ipſi cognovimus; multos in dia-

dialectica, plureis in jure civili, quæ omnes artes in veri investigatione verſantur, cujus ſtudio à rebus agendis abduci contra officium eſt. virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multique dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogitationis, & ſine opera noſtra continere. omnis autem cogitatio, motuſque animi aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene, beateque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ, cognitioniſque verſabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De tribus autem reliquis latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas, continetur. cujus partes duæ ſunt, juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus injuria: deinde, ut communibus pro communibus utatur, privatis autem ut ſuis: ſunt autem privata nulla natura, ſed aut veteri occupatione, aut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, aut pactione, conditione, ſorte, ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum. ſimiliſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. ex quo, quia ſuum cujuſque fit eorum, quæ natura fuerant communia; quod cuique obtigit, id quiſque teneat. eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam, ut præclare ſcriptum eſt à Platone, non nobis ſolum nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria, partem

tem parentes vindicant, partem amici; atque, ut placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnio creari, homines autem hominum cauſſa eſſe generatos, ut ipſi inter ſe alii aliis prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communeis utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

Fundamentum autem juſtitiæ eſt fides, id eſt dictorum, conventorumque conſtantia, & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirunt, unde verba ſint ducta, credamuſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed injuſtitiæ duo genera ſunt; unum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam qui injuſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ, tam eſt in vitio, quam ſi parenteis aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi cauſſa de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea, quæ concupierunt: in quo vitio latiſſime patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, tum ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem:

tem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in republ. princeps vellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda eſt: ſed fugienda ſemper injuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium, Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt, id latius patet: nam quicquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, ut difficilimum ſit, ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modo tempeſtas C. Cæſaris, qui omnia jura divina, & humana pervertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſſimis ingeniis plerumque exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates; quo magis cavendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Sed in omni injuſtitia permultum intereſt, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque brevis eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat injuria. Leviora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt. Prætermittendæ autem defenſionis, deſerendique officii plures ſolent eſſe cauſſæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis

ſuis ſtudiis, quibuſdamve occupationibus ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. Itaque videndum eſt, ne non ſatis id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum: quod in veri inveſtigatione verſentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea juſtos eſſe. nam dum alterum juſtitiæ genus aſſequuntur, in ferenda ne cui noceant injuria, in alterum incidunt. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. Itaque eos ne ad rempubl. quidem acceſſuros putat, niſi coactos. Æquius autem erat id voluntate fieri, nam hoc ipſum ita juſtum eſt, quod recte fit, ſi eſt voluntarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam. qui, dum altero injuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt; deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus injuſtitiæ propoſitis, adjunximus cauſſas utriuſque generis, eaſque res ante conſtituimus, quibus juſtitia continetur, facile, quod cujuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos valde amabimus, judicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à ſe alienum putat. Sed tamen, quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quam illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quid-

quidquam agere, quod dubites æquum ſit, an iniquum. æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio autem cogitationem ſignificat injuriæ.

Sed incidunt ſæpe tempora, cum ea quæ maxime videntur digna eſſe juſto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria, ut non reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſervare, ſit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta juſtitiæ, primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati ſerviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non ſemper ſit idem. Poteſt etiam accidere promiſſum aliquod, & conventum, ut id effici ſit inutile vel ei, cui promiſſum ſit, vel ei, qui promiſerit. Nam ſi, ut in fabulis eſt Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis, ut ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit. quo impetrato, in maximos luctus incidit, nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quam illi proſint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, majus damnum anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam advocatum in rem præſentem eſſe venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris: magiſque ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum quæratur. Iam illis promiſſis non ſtandum eſſe, quiſque non videt? quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo, promiſerit? quæ quidem pleraque jure præ-

prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Exiſtunt etiam injuriæ ſæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitioſa juris interpretatione: ex quo illud, Summum jus, ſumma injuria, factum eſt jam tritum ſermone proverbium: quo in genere etiam in republ. multa peccantur. ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte factæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum eſſent factæ, non noctium induciæ. Nec noſter quidem probandus eſt, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum, cum ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quam progredi mallent; id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fineis, ſicut ipſi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, pop. Rom adjudicavit. Decipere hoc quidem, non judicare eſt; quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, à quibus injuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus: atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, injuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe, ne quid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad injuriam tardiores.

Atque in republ. maxime conſervanda ſunt jura belli Nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſſam, ut ſine inju-

ria,

ria, in pace vivatur. Parta autem victoria, conſervandi ſunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem Corinthum, ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. in quo ſi mihi obtemperatum eſſet, ſi non optimam, at aliquam rempubl. quæ nunc nulla eſt, haberemus. & cum iis, quos vi deviceris, conſulendum eſt: tum ii, qui armis poſitis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent more majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſime feciali pop. Rom. jure perſcripta eſt; ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante ſit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit; ſed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, ut, ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento, quia, priore amiſſo, jure pugnare cum hoſtibus non poterat. adeo ſumma erat obſervatio in bello movendo. Marci quidem Catonis ſenis eſt epiſtola ad Marcum filium, in qua ſcripſit, ſe audiſſe eum miſ-

ſum

ſum factum eſſe à conſule, cum in Macedonia bello Perſico miles eſſet. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat: negat enim jus eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigantes: hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulæ. *Aut ſtatus dies cum hoſte*: Itemque, *Adverſus hoſtem æterna auctoritas*. quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit jam vetuſtas: à peregrino enim receſſit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſſas omnium ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante juſtas cauſſas eſſe bellorum, ſed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. Ut enim, cum civiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor, cum altero certamen honoris & dignitatis eſt, cum altero capitis & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara ſententia eſt:

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat
fors

Vir-

Virtute experiamur, & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doque volentibus cum magnis Diis.

Regalis ſane, & digna Æacidarum genere ſententia. Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, & hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſervanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captivis commutandis Romam miſſus eſſet, juraſſetque ſe rediturum, primum ut venit captivos reddendos in ſenatu non cenſuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quam fidem hoſti datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus autem, & adverſus infimos juſtitiam eſſe ſervandam. Eſt autem infima conditio, & fortuna ſervorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis ad operam exigendam, & juſta præbenda. Cum autem duobus modis, id eſt aut vi, aut fraude fiat injuria: fraus quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alieniſſimum ab homine eſt, ſed fraus odio digna majore. Totius autem injuſtitiæ nulla capitalior eſt, quàm eorum, qui tum; cum maximè fallunt, id tamen agunt, ut viri boni eſſe videantur. De juſtitia ſatis dictum eſt.

Deinceps (ut erat propoſitum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius: ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim, primum: ne obſit benignitas & iis ipſis, quibus benigne videbitur fieri, & cæteris: deinde, ne major benignitas ſit, quam facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim eſt juſti-

juſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt, & qui aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare Lucii Syllæ & Caii Cæſaris pecuniarum tranſlatio à juſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil enim eſt liberale, quod non ſit idem juſtum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas major eſſet, quam facultates: quod, qui benigniores volunt eſſe, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injurioſi ſunt in proximos; quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. Videri etiam licet, pleroſque, non tam natura liberaleis, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ ab oſtentatione proficiſci magis, quam à voluntate, videantur. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficientia delectus eſſet dignitatis, in quo & mores ejus erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos,

ga nos, & communitas, ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſſæ, majoreſque, ponderis plus habebunt. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclare agitur, ſi ſint ſimulachra virtutis; etiam hoc intelligendum, puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ita quenque maxime, ut quiſque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, & ipſa, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitia. nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente ferventior plerunque eſt: illæ verò virtutes bonum virum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur. De benevolentia autem, quam quiſque habet erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: ſed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius, & conſtantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædam cura adhibenda eſt: nullum enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ acceperis utenda, majore menſura, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? an non imitari agros fertileis; qui multo plus afferunt, quam acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficii, alterum reddendi:

demus,

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

demus, necne, in noſtra poteſtate eſt: non reddere viro bono non licet, ſi nemo id facere poſſit ſine injuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo, ſtudio, benevolentia fecerit, ponderandum eſt. Multi enim multa faciunt temeritate quadam, ſine judicio, vel modo, in omneis, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ judicio, conſiderate, conſtanterque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cætera paria ſunt, hoc maxime officii eſt, ut quiſque maxime opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari. quod contra fit à pleriſque. à quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſerviunt.

Optimè autem ſocietas hominum, conjunctione ſervabitur, ſi ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendum altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in univerſi generis humani ſocietate. ejus autem vinculum eſt ratio, & oratio, quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, judicando conciliat inter ſe homines, conjungitque naturali quadam ſocietate. neque ulla re longius abſumus à natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus. Vt in equis, in leonibus; juſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: ſunt enim rationis, & orationis expertes. ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omneis ſocietas hæc eſt,

in qua

in qua omnium rerum, quas ad communem uſum hominum natura genuit, eſt ſervanda communitas, ut quæ deſcripta ſunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum, è quibus ipſis cetera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt, amicorum omnia eſſe communia. omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejuſdem, quod ab Ennio poſitum in una re, transferri per multas poteſt:

Ut homo, qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit,
Ut nihilo minus ipſi luceat, cum illi accenderit.

Una enim ex re ſatis percipitur, ut quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto, ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente: pati, ab igne ignem capere ſi quis velit: conſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt, danti non moleſta. quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingulorum ſunt, eorum autem, qui hic egeant, infinita eſt multitudo: vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finem. Nihilominus ut ipſi luceat: ut facultas ſit qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum. ut etiam ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt ejuſdem gentis, nationis, linguæ, qua maximè homines conjunguntur: interius etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis. multa ſunt enim civibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, ſuffragia, conſuetudines præterea, & familiaritates, multæque cum multis res, rationeſque contractæ. Arctior verò colligatio eſt, ſocie-

ſocietas propinquorum : ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtumque concluditur. nam cum ſit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo eſt conjugio, proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem eſt principium urbis, & quaſi ſeminarium reipubl. Sequuntur fratrum conjunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrinorumque : qui cum una domo jam capi non poſſunt, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates : ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & ſoboles, origo eſt rerumpubl. ſanguinis autem conjunctio, & benevolentia devincit caritate homines. magnum eſt enim, eadem habere monumenta majorum, eiſdem uti ſacris, ſepulchra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum, quod ſæpe diximus, etiamſi in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit, & quanquam omnis virtus nos ad ſe allicit, facitque, ut diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur : tamen juſtitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem eſt amabilius, nec copulantius, quam morum ſimilitudo bonorum. in quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædemque voluntates, in his fit, ut æquè quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo : efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt quæ conficitur ex beneficiis ultro citroque datis, acceptiſque. quæ mutua, & grata dum ſunt, inter

ter

ter quos ea ſunt, firma divinciuntur ſocietate. Sed, cum omnia ratione, animoque luſtraveris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla carior, quam ea, quæ cùm republ. eſt unicuique noſtrum. cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omneis omnium caritates patria una complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officii, principes ſunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maxime obligati ſumus: proximi liberi totaque domus. quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna eſt. quamobrem neceſſaria vitæ præſidia debentur iis maxime, quos ante dixi. vita autem, victuſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maxime, eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.

Sed in his omnibus officiis tribuendis, videndum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum. Suntque officia, quæ aliis magis, quam aliis, debeantur: ut, vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem: at, ſi lis in judicio ſit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: &

conſuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, deducendoque videre, quæ reliqui ſumma fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum ſine uſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officii conſervandi præcepta traduntur illo quidem, ut faciamus ipſi, ſed rei magnitudo uſum quoque, exercitationemque deſiderat. Atque ab iis rebus; quæ ſunt in jure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis fere diximus. Intelligendum eſt autem, cum propoſita ſint genera quatuor, è quibus honeſtas, officiumque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno, elatoque humanaſque res deſpiciente factum ſit. Itaque in probris maxime in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem,
Illaque virgo viri: & ſi quid hujuſmodi:
Salmacida ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.

Contraque in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterque geſta ſunt, ea neſcio quomodo quaſi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noſter Cocles, hinc Decii, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabileſque alii: maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium bellicæ gloriæ, quod ſtatuas quoque videmus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur

tur in periculis, & laboribus, ſi juſtitia vacat, pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt: non enim modo id virtutis non eſt, ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem eſſe dicunt propugnantem pro æquitate. quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidiis, & malitia laudem eſt adeptus. nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod juſtitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non ſolum, inquit, ſcientia quæ eſt remota à juſtitia, calliditas potius, quam ſapientia, eſt appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. itaque viros forteis, & magnanimos, eoſdem bonos, & ſimpliceis, veritatis amicos, & miniméque fallaceis eſſe volumus, quæ ſunt ex media laude juſtitiæ. Sed illud odioſum eſt, quod in hac elatione, & magnitudine animi facillimè pertinacia, & nimia cupiditas principatus innaſcitur. ut enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi; ſic, ut quiſque animal magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium eſſe, vel potius ſolus eſſe. difficile autem eſt, cum præſtari omnibus concupieris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico, ac legitimo jure patiantur. exiſtuntque in republ. plerumque largitores; & factioſi, ut opes quam maximas conſequantur, & ſint vi potius ſuperiores, quam juſtitia pares. ſed quo difficilius, hoc præclarius. nullum enim eſt tempus, quod juſtitia vacare debeat. fortes igitur & magnanimi ſunt habendi,

di, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam, vera autem, & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria judicat, principemque eſſe mavult, quam videri. etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo & gloriæ cupido. qui locus eſt ſane lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret gloriam.

Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cum perſuaſum ſit, nihil hominem niſi quod honeſtum, decorumque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nullique neque homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. altera eſt res, ut cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, ſed ut vehementer arduas, plenaſque laborum, & periculorum, tum cauſſa vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum ſplendor omnis, & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem, in poſteriore: cauſa autem & ratio efficiens magnos viros eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellenteis animos, & humana contemnenteis facit. id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum judices; & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea; quæ eximia pleriſque, & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione ſtabili, firmaque contemnere, fortis animi, magnique dicendum eſt: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunaque

naque verſantur, ita ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate: quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. nihil enim eſt tam anguſti animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil honeſtius, magnificentiuſque, quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas: ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatemque conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi. eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis ſe removerunt, ad otiumque perfugerunt. in his & nobiliſſimi philoſophi, longeque principes, & quidam homines ſeveri, & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris delectati re ſua familiari. his idem propoſitum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, nec cui parerent, libertate uterentur, cujus proprium eſt ſic vivere, ut velis. Quare, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis; alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſen-

tentia : ſed & facilior, & tutior, & minus aliis gravis, aut moleſta vita eſt otioſorum : fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad remp. & ad magnas res gerendas accommodaverunt. Quapropter & his forſitan concedendum ſit rempubl. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ ſeſe dediderunt; & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore cauſſa impediti à republ. receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis laudemq; concederent. Quibus autem talis nulla eſt cauſſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magiſtratus, his non modo non laudi, verum etiam vitio, dandum puto. quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare : ſed videntur labores, & moleſtias tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam timere & infamiam. ſunt enim, qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent, voluptatem ſeveriſſime contemnant, in dolore ſint molliores, gloriam negligant; frangantur infamia : atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione adſpiciendi magiſtratus ſunt, & gerenda reſpublica eſt. nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem rempublicam nihil minus quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda eſt rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi, atque ſecuritas : ſiquidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiaque victuri. Quæ eo faciliora ſunt philoſophis, quo minus patent

multa

multa in eorum vita, quæ fortuna ferat, & quo minus multis rebus egent; & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt, quocirca non ſine cauſſa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempublic. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo conſideret. quàm illa res honeſta ſit; ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temere deſperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotiis prius quam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas majores eſſe, quam urbanas, minuenda eſt hæc opinio. multi enim bella ſæpe quæſiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingeniiſque id plerunque contingit; eoque magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem ſi volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clarioreſque, quam bellicæ. quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen, quam Solonis, illuſtrius, citeturque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis, ei quo primum conſtituit Ariopagitas: non minus præclarum hoc quam illud, judicandum eſt. illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit civitati: hoc conſilio leges Atheniensium, hoc majorum inſtituta ſervantur. & Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Ariopagum adjuverit: at ille adjuvit Themiſtoclem. eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatus ejus, qui à Solone erat conſtitutus. Liceat eadem

de Pauſania, Lyſandroque dicere, quorum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conferendi ſunt: quin etiam ob has cauſſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum verſarentur in republic. Q. Catulus Cn. Pompejo cedere videbatur. parva enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. nec plus Africanus ſingularis & vir, & imperator, in excidenda Numantia reipublicæ profuit, quam eodem tempore P. Naſica privatus, cum Ti. Gracchum interemit, quanquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi manuque confecta eſt, ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me invadi ſolere ab invidis, & improbis audio;

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis rempublic. gubernantibus nonne togæ arma ceſſere? neque enim in republic. periculum fuit gravius unquam, nec majus otium. ita conſiliis, diligentiaque noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet, mihi quidem certe, vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe tertium triumphum deportaturum fuiſſe, niſi

meo

meo in rempublic. beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ ſtudiique ponendum eſt. omnino enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo, magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen eſt corpus, & ita afficiendum, ut obedire conſilio, rationique poſſit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogati reipubl. præſunt, quam qui bella gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonnunquam etiam illata, ut M. Catonis conſilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis vero animi, & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; ſed præſentis animi uti conſilio, nec à ratione diſcedere: quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni eſt, percipere cogitatione futura, & aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utranque partem; & quid agendum ſit, cum quid evenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum ſit, non putaram. Hæc ſunt opera magni animi, & excelſi, & prudentia, conſilioque fidentis. Temere autem in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam, & beluarum ſimile eſt: ſed, cum tempus eſt neceſſitaſque poſtulat, decertandum

manu eſt, & mors ſervituti, turpitudinique antepomenda. De evertendis autem, diripiendiſque urbibus valde illud conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. Idque eſt viri magnanimi, rebus agitatis punire ſonteis. multitudinem conſervare, in omni fortuna recta, atque honeſta retinere. Ut enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt, ſic reperias multos, quibus periculoſa, & callida conſilia quietis cogitationibus ſplendidiora & majora videantur. nunquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut imbelles, timidique videantur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſſa, quo nihil poſſet eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leviter ægrotanteis leviter curant: gravioribus autem morbis periculoſas curationes & ancipiteis adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem adverſam optare, dementis eſt, ſubvenire autem tempeſtati quavis ratione, ſapientis: eoque magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quam addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in diſcrimen vocantur. Promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia: dimicareque paratius de honore, & gloria, quàm de ceteris commodis. Inventi autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro patria parati eſſent: iidem gloria jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republ. quidem poſtulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux eſſet Peloponneſiaco bello, multaque feciſſet egregie, vertit ad extremum

omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit, Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe; ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit, illa peſtifera, qua cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quantó Q. Maximus melius: de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magiſque magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus urbanis. ſunt enim, qui, quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen invidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reipub. præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium ſic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, ut totum corpus reipublicæ curent; ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Vt enim tutela, ſic procuratio reipublicæ, ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa, gerenda eſt. qui autem parti civium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in civitatem inducunt, ſeditionem atque diſcordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii ſtudio optimi cujuſque videantur, pauci univerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ, in noſtra republica, non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella civilia, quæ gravis & fortis civis in republic. dignus principatu, fugiet,

atque oderit, tradetque ſe totum reipublicæ; neque opes, aut potentiam conſectabitur, totamque eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec vero criminibus falſis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita juſtitiæ, honeſtatique adhæreſcet, ut dum eam conſervet, quamvis graviter offendat, mortem appetat potius, quam deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima eſt omnino ambitio, honorumque contentio: de qua præclare apud eundem eſt Platonem; ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, uter potius rempublicam adminiſtret, ut, ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcepit, ut eos adverſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant; non eos qui ſuo judicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec vero audiendi, qui graviter iraſcendum inimicis putant, idque magnanimi, & fortis viri eſſe cenſent: nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis vero populis, & juris æqualitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: ne; ſi iraſcamur aut tempeſtive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, atque clementia, ut adhibeatur, reipublicæ cauſſa, ſeveritas, ſine qua adminiſtrari civitas non poteſt: omnis autem & animadverſio, & caſtigatio contumelia vacare decet: neque ad ejus, qui punit aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, ne major pœna, quàm culpa ſit; &, ne iiſdem de cauſſis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè eſt ita

in

in puniendo: nunquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium, & parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda eſt: optandumque ut ii, qui præſunt reipublicæ, legum ſimiles ſint: quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamque fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, levitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons: ut de Socrate, item de Cajo quoque Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit. ut recte præcipere videantur, qui monent, ut quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: ut equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultanteis, domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti; ſic homines, ſecundis rebus effrænatos, ſibique præfidenteis, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum, hiſque etiam major, quam ante, tribuenda eſt auctoritas, iiſdemque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aureis, nec adulari nos ſinamus. In quo falli facile eſt, ta-

leis

leis enim nos eſſe putamus, ut jure laudemur: ex quo naſcantur innumerabilia peccata; cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt judicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui rempublic. regant; quod eorum adminiſtratio latiſſime pateat, ad plurimoſque pertineat: eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in vita otioſa, qui aut inveſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeque ſuarum rerum finibus continerent; aut interjecti inter philoſophos, & eos, qui rempublic. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus uſu ſuos, potiuſque & amicis impartientes, & reipublicæ ſi quando uſus eſſet. quæ primum bene parta ſit, nulloque turpi quæſtu, neque odioſo: tum, quam plurimis, modo dignis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione diligentia, parſimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati, & beneficentiæ, pareat. Hæc præſcripta ſervantem licet magnifice, graviter, animoſeque vivere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæque hominum amice. Sequitur, ut de illa reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in qua verecundia, & quaſi quidam ornatus vitæ, temperantia, & modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum poteſt: Græce enim πρέπον dicitur. Hujus vis eſt ea, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam &, quod decet, honeſtum eſt: &, quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quam explanari poteſt. Quid-

quid

quid enim eſt, quod deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas conſideratè; omnique in re, quid ſit veri, videre, & tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mente captum eſſe. Et juſta omnia decora ſunt; injuſta omnia contrà, ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra id ut turpe, ſic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis à virtute poteſt, quam re ſeparari. ut enim venuſtas, & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt à valetudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud eſt cum virtute confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt autem ejus deſcriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur; & aliud huic ſubjectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: decorum id eſſe quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars ſubjecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum eſſe velint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali. Hæc ita intelligi à Philoſophis poſſu-

poſſimus exiſtimare ex eo decoro, quod poëtæ ſequuntur, de quo alio loco plura dici ſolent; ſed tum ſervare illud poëtas dicimus, quod deceat, cum id quod quaque perſona dignum eſt, & fit, & dicitur: ut, ſi aut Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant; aut;
Natis ſepulchrum ipſe eſt parens;

indecorum videretur, quod eos fuiſſe juſtos accepimus. at, Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. Sed poëtæ quid quenque deceat, ex perſona judicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiaque animantium reliquorum. Quocirca poëtæ in magna varietate perſonarum etiam vitioſis quid conveniat, & quid deceat videbunt. Nobis autem cum à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint; cumque eadem natura doceat non negligere quemadmodum nos adverſus homines geramus; efficitur, ut & illud quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quam late fuſum ſit appareat, & hoc, quod ſpectatur in unoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuſcum vivitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homines & optimi cujuſq; & reliquorum. nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolum arrogantis

eſt,

eſt,ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem,quod differat in omni ratione habenda, inter juſtitiam, & verecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maxime perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam, conſervationemque naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus; ſequemurque & id, quod acutum & perſpicax natura eſt. & id, quod ad hominum ſocietatem accommodatum; & id, quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. neque enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Duplex eſt enim vis animorum atque naturæ. una pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumque ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero agere quidquam, cujus non poſſis cauſſam probabilem reddere. Hæc eſt enim fere deſcriptio officii. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant, eamque neq; præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deſerant; ſintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſque moderatio. nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultan-

tes

tes ſive cupiendo, ſive fugiendo non ſatis ratione retinentur, hi ſine dubio finem, & modum tranſeunt: relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubjecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora. licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt. quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatuſque mutantur. ex quibus illud intelligitur, (ut ad officii formam revertamur) appetitus omneis contrahendos, ſedandoſque, excitandamque eſſe animadverſionem, & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuito, inconſideratè, negligenterque agamus. neque enim ita generati à natura ſumus, ut ad ludum, & jocum facti eſſe videamur: ſed ad ſeveritatem potius, & ad quædam ſtudia graviora, atque majora. Ludo autem, & joco ut illis quidem licet, ſed ſicut ſomno, & quietibus ceteris, tum, cum gravibus, ſeriiſque rebus ſatisfecerimus, ipſumque genus jocandi non profuſum, nec immodeſtum. ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam, quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Duplex omnino eſt jocandi genus, unum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum; alterum elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. quo genere non modo Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam Philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt, multaque multorum facetè dicta; ut ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis

ralis joci. Alter eſt, ſi tempore ſit, ac remiſſo animo, libero dignus: alter ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. ſuppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi honeſta exempla ludendi.

Sed pertinet ad omnem officii quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquiſque beſtiis antecedat. Illæ enim nihil ſentiunt, niſi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, videndique, & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam, ſi quis eſt paulo ad voluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere, (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat, & diſſimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamque contemni, & rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe modum ejus fruendæ. Itaque victus cultuſque corporis ad valetudinem referantur, & ad vireis, non ad voluptatem. Atque etiam, ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia, & dignitas: intelligamus, quam ſit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter vivere; quamque honeſtum parce, continenter, ſeverè, ſobrieque.

Intelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos à natu-

natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis, præſtantiæque ejus, qua antecellimus beſtiis, à qua omne honeſtum, decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ proprie ſingulis eſt tributa. Vt enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere, itemque in formis, aliis dignitatem ineſſe, aliis venuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiam majores varietates. Erat in L. Craſſo, & L. Philippo multus lepos: major etiam, magiſque de induſtria in C. Cæſare L. filio. At iiſdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druſo adoleſcente ſingularis ſe veritas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita triſtior. De Græcis autem, dulcem & facetum, feſtivique ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem *εἴρωνα* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & Pheræum Iaſonem, ceteris anteponunt, in primiſque verſutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquanto reipublic. prodeſſet, furere ſe ſimulavit. Sunt his alii multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deſerviant,

viant,

viant, dum, quod velint, conſequantur: ut Syllam, & M. Craſſum videbamus. quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonum Lyſandrum accepimus; contraque Callicratidam, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itemque in ſermonibus, alium quidem videmus, quamvis præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe videatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemque & in Q. Mucio Mancino vidimus. Audivi & ex majoribus natu, hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica, contraque patrem ejus, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: nec non Xenocratem quidem ſeveriſſimum philoſophorum, ob eamque rem ipſam magnum, clarumque fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumque; minime tamen vituperandorum: Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. ſic enim eſt faciendum, ut contra naturam univerſam nihil contendamus, ea tamen conſervata, propriam naturam ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia graviora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. neque enim naturæ attinet repugnare: nec quidquam ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet invita, ut ajunt, Minerva, id eſt adverſante, & repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quam æquabilitas univerſæ vitæ, tum ſingularum actionum: quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne ut qui-

quidem Græca verba inculcantes, jure optimo rideamur: ſic in actiones, omnemque vitam nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſſa non debeat: non enim alia in cauſſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt. atqui cæteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent. propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem; eamque ipſe perpetua conſtantia roboraſſet; ſemperque in propoſito, ſuſceptoque conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quam tyranni vultus aſpiciendus fuit. Quam multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe, & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) inſerviret, & in omni ſermone omnibus affabilem ſe eſſe vellet: domi vero etiam contumelias ſervorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. at Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluiſſet. Quæ contemplanteis expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui, eaque moderari, nec velle experiri, quam ſi aliena deceant. id enim quemque decet, quod eſt cujuſque ſuum maxime. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acremque ſe & vitiorum, & bonorum ſuorum judicem præbeat; ne ſcenici plus, quam nos videantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. qui enim voce freti ſunt, Epigonos, Medeamque; qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram: ſemper Rupilius, quem ego

ego memini, Antiopam; non ſæpe Æſopus Ajacem. ergo hiſtrio hoc viderit in ſcena, quod non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimum elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi non decore, at quam minimum indecore facere poſſimus. nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quam ut vitia fugiamus.

Ac duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adjungitur; quam caſus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis judicio noſtro accommodabimus nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur: ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipſarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum verò partes, aut majores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: ut Q. Mucius P. filius in jure civili, Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Canonis filius; qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omiſſa imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur, maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna

magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. Hæc igitur omnia cum quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

In primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & qualeis eſſe velimus, & in quo genere vitæ. quæ deliberatio eſt omnium difficillima: ineunte enim adoleſcentia cum ineſt maxima imbecillitas conſilii, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamavit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, curſuque vivendi, quem potuit, quod optimum eſſet, judicare. Nam quod Herculem Prodicus dicit, (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt, exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitaſſe, cum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Herculi, Iovis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutaque impellimur. Plerumque autem, parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, moremque deducimur, alii multitudinis judicio feruntur: quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. nonnulli tamen, ſive felicitate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maxime rarum genus, eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. In qua

deli-

deliberatione ad ſuam cujuſque naturam conſilium eſt omne revocandum. nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo quo quiſque natus eſt, ut ſupra dictum eſt, quid deceat exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multo eſt ejus rei cura major adhibenda; ut conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in ullo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ, ſed natura magis. multo enim & firmior eſt, & conſtantior: ut fortuna nonnunquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vitæ omne contulerit, is conſtantiam teneat. id enim maxime decet. niſi forte ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere vitæ. quod ſi acciderit, (poteſt autem accidere) facienda morum, inſtitutorumque mutatio eſt. Eam igitur mutationem, ſi tempora adjuvabunt, facilius, commodiuſque faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes, ſenſim diſſuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulo ante dictum eſt, imitandos eſſe majores, primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda; deinde, ſi natura non ferret, ut quædam imitari poſſint; ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quam ille fuerat ſui: ſi igitur non poterit ſive cauſſas defenſitare, ſive populum concionibus tenere, ſive bella

 [illegible]rere;

gerere; illa tamen præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, juſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam: quo minus ab eo id quod deſit, requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præſtantior, gloria virtutis, rerumque geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas & vitium judicandum eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliaque ſunt juvenum, alia ſeniorum; aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt.

Eſt igitur adoleſcentis, majores natu vereri, ex hiſque eligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio atque auctoritate nitatur. ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda, & regenda prudentia eſt. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendaque in labore, patientiaque & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat induſtria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare ſe jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, ſi ejuſmodi quoque rebus majores natu intereſſe velint.

Senibus autem labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda vero opera, ut amicos, & juventutem, & maxime rempub. conſilio, & prudentia quamplurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt ſenectuti, quam ne languori, deſidiæque ſe dedat. luxuria vero cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. ſin autem & libidinum intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

At

Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. eſt igitur proprium munus magiſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam civitatis, debereque ejus dignitatem, & decus ſuſtinere, ſervare leges, jura deſcribere, ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Privatum autem oportet æquo, & pari cum civibus jure vivere, neque ſummiſſum & abjectum, neque ſe efferentem; tum in republ. ea velle, quæ tranquilla, & honeſta ſint. talem enim & ſentire, & bonum civem dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere minimeque in aliena eſſe republ. curioſum. ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, conſilioque capiendo ſervare conſtantiam.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto, (difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi:) in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus, & apud quos vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Principio, corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram, reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu: quæ autem partes corporis, ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectum eſſent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt

hominum verecundia. quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt removent ab oculis ipſique neceſſitati dant operam, ut quam occultiſſime pareant: quarumque partium corporis uſus ſunt neceſſarii, eas neque parteis, neque earum uſus ſuis nominibus appellant: quodque facere non turpe eſt, modo occultè, id dicere obſcœnum eſt. itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat, nec oratio obſcœnitate. Nec verò audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quæ turpia re non ſunt, verbis flagitioſa dicamus; illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: pluraque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriumque comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, acubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maximè fugienda, ne quid effeminatum, aut molle, aut ne quid durum, aut ruſticum ſit. nec vero hiſtrionibus, oratoribuſque concedendum eſt ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere diſciplina verecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo: verentur enim, ne ſi quo caſu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decore. noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris quidem generi non lavantur. Retinenda eſt igitur hujus generis verecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce.

Cum

Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas: venuſtatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus, & huic ſimile vitium in geſtu, motuque caveatur. nam & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores: & hiſtrionum nonnulli geſtus ineptiis non vacant: & in utroque genere, quæ ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt, color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus: in quo, ſicut in pleriſque rebus, mediocritas optima eſt. Cavendum eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut ſimiles pomparum ferculis eſſe videamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus à natura recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & ſi attentos animos ad decori conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in vero exquirendo maxime verſatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quam optimas, utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

Et quoniam magna vis orationis eſt, eademque duplex, altera contentionis, altera ſermo-

nis; contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatus, ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur, perſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt, nulla ſermonis. quamquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. ſed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri: huic autem qui ſtudeant ſunt nulli: rhetorum turba referta omnia: quamquam quæ verborum ſententiarumque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuàvis; utrumque omnino à natura petendum eſt: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſsè loquentium, & leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquiſito judicio putares uti literarum? quamquam erant litterati: ſed & alii. hi autem optime uti lingua Latina putabantur. ſonus erat dulcis: litteræ neque expreſſæ, neque oppreſſæ: ne aut obſcurum eſſet, aut nimis putidum, ſine contentione vox, nec languens, nec canora. uberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta: ſed benè loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero conditus & facetiis Cæſar, Catuli patris frater, vicit omneis: ut in ipſo illo forenſi genere dicendi, contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omnibus, quod deceat, exquirimus.

Sit igitur hic ſermo, in quo Socratici maximè excellunt, lenis, minimeque pertinax: inſit in eo lepos. nec vero tanquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios, ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudine nonnunquam utendum putet. ac videat

in pri-

in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat; ſi jocoſis, leporem. In primis provideat, ne ſermo vitium aliquod indicet ineſſe moribus: quod maxime tum ſolet evenire, cum ſtudioſe de abſentibus, detrahendi cauſſa, aut per ridiculum, aut ſevere, maledice contumelioſeque dicitur. Habentur autem plerùmque ſermones, aut de domeſticis negotiis, aut repub. aut de artium ſtudiis & doctrina. Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio: ſed utcumque aderunt res. neque enim iiſdem de rebus; nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. Animadvertendum eſt etiam quatenus ſermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperanteis: ſic ejuſmodi motibus ſermo debet vacare: ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. maximeque curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferimus & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt neceſſariæ; in quibus utendum eſt fortaſſe, & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, ut ea facere non videamur irati, ſed, ut ad urendum, & ſecandum medici; ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, invitique veniamus. nec unquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſideratè poteſt. magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut ſeveritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum

ſum, quod acerbitatis habet objurgationem, ſignificandum eſt, ipſius cauſſa, qui objurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiamſi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque conſtanter fieri poſſunt, nec ab iis, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari militem glorioſum. Et quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certe; dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat eſſe. cujus finis eſt uſus, ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatiſque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quod præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino, novo homini, ad conſulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adjunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit. hic ſummi & clariſſimi viri filius, in domum multiplicatam non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, & calamitatem. ornanda eſt enim dignitate domus, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, ut in ceteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum, ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi, & admittenda hominum cujuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maximè, ſi aliquando alio domino ſo-

no ſolita eſt frequentari. odioſum eſt enim, cum à prætereuntibus dicitur, O domus Anci, quàm diſpari domino dominaris! quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum eſt etiam, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. ſtudioſe enim plerique, præſertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli, ſummi viri virtutem quis? quam multi villarum magnificentiam imitati ſunt, quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatem revocandus. eademque mediocritas ad communem uſum, cultumque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus; neu minor, neve major cura, & opera ſuſcipiatur, quam cauſſa poſtulet: tertium eſt, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum, & temporum oportunitate dicendum eſt. hæc autem ſcientia continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt. ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſervatio. Itaque, ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis, ut modeſtia ſit

 ſcien-

ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, oportunitatem temporis eſſe dicunt. tempus autem actionis oportunum: Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur occaſio. ſic fit, ut modeſtia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, ſcientia ſit oportunitatis idoneorum ad agendum temporum. ſed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & aliis ſimilibus virtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jam dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum vivimus, nunc dicenda ſunt.

Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione conſtanti, ſic 7 in vita omnia ſunt apta, & inter ſe convenientia. turpe eſt enim, valdeque vitioſum, in re ſevera convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem; hique de communi officio conveniſſent, & caſu formoſus puer præteriret; dixiſſetque Sophocles, O puerum pulchrum. Pericle: Prætorem, Sophocle, decet, non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinenteis habere. Atque hoc idem Sophocles, ſi in athletarum approbatione dixiſſet, juſta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt & loci, & temporis: ut, ſi quis, cum cauſſam ſit acturus, in itinere, aut ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non repre-

reprehendatur: at, hoc idem ſi in convivio faciat, inhumanus videatur inſcitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna perverſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parva videntur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum diſcrepent, tamen id à ſciente animadverti ſolet. ſic vivendum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis, quo major, & melior actionum, quàm ſonorum, concentus eſt. Itaque, ut fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt; ſic nos, ſi acres, ac diligentes judices eſſe volumus, animadverſioneſque vitiorum, magna intelligimus ſæpe ex parvis, ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſummiſſione, ex ceteris ſimilibus facile judicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex aliis judicare; ut ſi quid deceat in illis, vitemus & ipſi. fit enim neſcio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in diſcendo, quorum vitia imitantur emendandi cauſa magiſtri. Nec vero alienum eſt, ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etjam uſu peritos, &, quid his de unoquoque genere officii placeat, exquirere. major enim pars eo fere deferri ſolet, quo à natura ipſa deducitur, in quibus videndum eſt, non modo, quid

quiſque loquatur, ſed etiam, quid quiſque ſentiat, atque etiam, qua de cauſſa quiſque ſentiat. ut enim pictores, & ii, qui ſigna fabricant, & vero etiam poëtæ ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, ut ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur; hique & ſecum, & cum aliis, quid in peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur & inſtitutis civilibus, de his nihil eſt præcipiendum. illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quemquam hoc errore duci oportet ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem, conſuetudinemque civilem fecerint, locutive ſint, idem ſibi arbitrentur licere. magnis illi, & divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum verò ratio tota eſt ejicienda: eſt enim inimica verecundiæ, ſine quâ nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atque magnis eſt, de rep. ſentienteis, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obſervare & colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti; cedere iis, qui magiſtratum habebunt; habere delectum civis, & peregrini in ipſo quoque peregrino, privatimne, an publicè venerit: ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

Iam, de artificiis & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc ferè accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & fœneratorum. illiberales autem, & ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorum operæ, non

quorum

quorum artes emuntur. eſt enim in illis ipſa merces auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim vendant. nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec vero quidquam eſt turpius vanitate: opificeſque omnes in ſordida arte verſantur. nec vero quidquam ingenuum poteſt habere officina. minimeque artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum; cetarii, lani, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius. adde his, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina; architectura, ut doctrina rerum honeſtarum; hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa, multa undique apportans, multiſque ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſioneſque contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius: de qua, quoniam in Catone Majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. nam cum omnis honeſtas manet à partibus quatuor,

quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur neceſſe eſt. Placet igitur, aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur, idque hoc argumento confirmari poteſt, quod, ſi contigerit ea vita ſapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamvis ea, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret, & contempletur, tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, excedat è vita. Princepſque omnium virtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumque ſcientia: illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt divinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur Deorum, & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos, ea ſi maxima eſt, ut certe; neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. etenim cognitio, contemplatioque naturæ manca quodam modo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur. pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponenda eſt. Atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & judicat. quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendaque rerum natura, ut, ſi ei tractanti, contemplantique res cognitione digniſſimas, ſubito ſit allatum periculum, diſcrimenque patriæ, cui ſubvenire, opitularique poſſit, non illa omnia relinquat, atque abjiciat, etiam ſi dinumera-

merare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis officiiſque ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, vitaque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non receſſerunt. nam & erudierunt multos, quo meliores cives, utilioreſque rebus ſuis publicis eſſent; ut Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos: noſque ipſi, quidquid ad remp. attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum vivi, atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent, ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum aſſequuntur. nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipubl. pertineret, ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiamque potiſſimum conferunt. Ob eam etiam cauſſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quod cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum cauſſa congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi,

agendi, cogitandique ſolertiam. Itaque, niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſolivaga cognitio, & jejuna videatur: itemque magnitudo animi, remota communitate, conjunctioneque humana, feritas ſit quædam, & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea, quæ natura deſideraret, conſequi, ſine aliis, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem: quod, ſi omnia nobis, quæ ad victum, cultumque pertinent, quaſi virgula divina, ut ajunt, ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret, non eſt ita. nam & ſolitudinem fugeret: & ſocium ſtudii quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur.

Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet. ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſervandæ quidem patriæ cauſſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam reipub. cauſſa, nec reſp. quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed hæc commodius ſe res habet, quod non poteſt accidere tempus, ut interſit reipub. quidquam illorum facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit in officiis

ciis deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. etenim cognitionem, prudentiamque ſequetur conſiderata actio. ita fit, ut conſideratè agere, pluris ſit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit; ut prima diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus, ſed ad reliqua pergamus.

M. T.

M. T. CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM F.

LIB. II.

Quemadmodum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile, tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto, ac de judicio meo dixero. Quamquam enim libri noſtri complureis non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverint; tamen interdum vereor, ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inviſum; mirenturque in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quam diu reſpublica per eos regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omneis meas curas, cogitationeſque in eam conferebam, cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio, aut auctoritati locus; ſocios denique tuendæ reipublicæ ſummos viros amiſiſſem; nec me

ango-

angoribus dedi, quibus eſſem confectus, niſi iis reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. atque utinam reſpublica ſtetiſſet, quo cœperat, ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidiſſet. Primum enim, ut ſtante republica facere ſolebamus, in agendo plus, quam in ſcribendo, operæ poneremus: deinde, ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. Cum autem reſpub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino; illæ ſc. litteræ conticuerunt, forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autem agere cum animus non poſſet, in iis ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multum adoleſcens, diſcendi cauſa, temporis tribuiſſem, poſtea quam honoribus inſervire cœpi, meque totum reip. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & reipub. temporibus, id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per Deos, optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quam ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt, ut à veteribus philoſophis definitum eſt, rerum divinarum, & humanarum, cauſſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia. cujus ſtudium qui vituperat,

perat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſive oblectatio quæritur animi, requieſque curarum, quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & valeat ad bene, beateque vivendum: ſive ratio conſtantiæ, virtutiſque quæritur, aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam vero dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis; ubi ea quæretur: cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſolent diſputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati reipub. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur. quæ enim eſſet iſta mens, vel quæ vita potius, non ſolum diſputandi, ſed etiam vivendi ratione ſublata? nos autem ut ceteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic, ab his diſſentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitare, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plurimum?

rimum? Contra autem omnia diſputantur à noſtris, quod hoc ipſum probabile elicere non poſſet, niſi ex utraque parte cauſſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquiſſima, nobiliſſimaque philoſophia Cratippo auctore verſaris iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt; tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed jam ad inſtituta pergamus.

Quinque igitur rationibus propoſitis officii perſequendi, quarum duæ ad decus, honeſtatemque pertinent, duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi judicium, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur, honeſtatis pars perfecta eſt; quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellatur. in quo verbo lapſa conſuetudo deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, ut ab honeſto utile ſecerneret, & conſtitueret honeſtum aliquod, quod utile non eſſet; & utile, quod non honeſtum. qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philoſophi ſeverè ſane, atque honeſtè hæc tria genera, confuſa cogitatione, diſtinguunt. quidquid enim juſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent; itemque quod honeſtum, idem eſſe juſtum. ex quo efficitur, ut quidquid honeſtum ſit, idem ſit utile. Quod qui parum proſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam judicant, quorum error eripiendus eſt: omniſque opinio ad eam ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtiſque factis, non fraude, & malitia,

litia, ſe intelligunt ea, quæ velint conſequi poſſe.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia ejuſdem generis, partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus, eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt equi, boves, reliquæ pecudes: apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum, atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur, unum Deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet., & ſanctitas. proxime autem, & ſecundum Deos, homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. Earumque item rerum, quæ noceant, & obſint, eadem diviſio eſt, ſed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. ea enim ipſa, quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſet: nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque reliquorum perceptio, & conſervatio, ſine opera hominum, ulla eſſe potuiſſet. Iam vero, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides exciderentur è terra ad uſum noſtrum neceſſarii, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, ſine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſeda-

ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubvenire, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet; Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos: quæ non ſine hominum opere habere poſſemus. Ex quibus omnibus, multiſque aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu, atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adjuvarent, percipi poſſet? nam & qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemque & ea, quæ nocent, interficiuntur, & quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim ægris ſubveniret? quæ eſſet oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum diſtat à victu, & cultu beſtiarum. Urbes vero ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moreſque conſtituti, tum juris æqua deſcriptio, certaque vivendi diſciplina, per quas bene, beateque vivitur, quas res & manſuetudo animorum conſecuta & verecundia eſt: effectumque eſt, ut eſſet vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, per-

permutandiſque facultatibus, & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſſe eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem magnas res, & ſalutares, ſine hominum ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. utitur in re non dubia teſtibus non neceſſariis. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copioſi, quo collectis cæteris cauſſis, eluvionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta; deinde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint, & obſint; proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad uſus ſuos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in uſu, & tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam artibus ea tribuuntur operoſis. hominum autem ſtudia, ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, ac parata, virorum præſtantium ſapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus fere omnis in tribus rebus vertitur: quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum ſincerum-

-rumque ſit, quid conſentaneum cuique quid conſequens; ex quo quæque gignuntur. quæ cujuſque rei ſit cauſſa: alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant: appetitiones quas illi ὁρμάς, obedienteis efficere rationi: tertium, iis, quibuſcum congregamur, uti moderatè, & ſcienter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat expleta, cumulataque habeamus: per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus; ulciſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt: tantaque pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitaſque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, ut hominum ſtudia complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo poſt, ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in utramque partem, vel ad ſecundas res, vel adverſas, quis ignorat? nam &, cum proſpero ſtatu ejus utimur, ad optatos exitus provehimur: &, cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet. primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde à beſtiis ictus, morſus, impetus. hæc igitur, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, ſæpe multorum: clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum ſæpe civium expulſiones, calamitates, fugæ, rurſuſque ſecundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuitæ ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atque excitare poſ-

ſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam brevior videbitur.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt, ad eum augendum, atque honeſtandum: aut benevolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſſa quempiam diligunt; aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quam ampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid exſpectant, ut cum reges, populareſve homines largitiones aliquas proponunt: aut poſtremo, pretio, aut mercede ducuntur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur, male enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquã ſubſidium hoc neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati pluribus de cauſſis. ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, promiſſionisque capti, aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra repub. videmus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas, quam diligi; nec alienius, quam timeri. præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quiſque odit, periiſſe expetit.

Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſte-

ſiſtere, ſi antea fuit ignotum; nuper eſt cognitum. nec vero hujus tyranni ſolum, quem armis oppreſſa perculit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad peſtem, ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum; quorum haud fere quiſquam interitum ſimilem effugit. malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contraque benevolentia fidelis eſt vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coërcent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui vero in libera civitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil poteſt eſſe dementius. Quamvis enim demerſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis. acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes, & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur. ita facillime, quæ volumus, & privatis in rebus & in repub. conſequemur. Etenim, qui ſe metui volent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi neceſſe eſt, quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candente carbone ſibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo vixiſſe arbitramur? qui, ut ſcriptum legimus, cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threiciis, diſtricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutaren-

tur arculas muliebreis , & , ne quod in veſtimentis occultaretur telum , exquirerent. O miſerum qui fideliorem & barbarum , & ſtigmatiam putaret, quam conjugem ! Nec eum fefellit opinio : ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta eſt , quæ premente metu , poſſit eſſe diuturna. teſtis eſt Phalaris , cujus eſt præter ceteros nobilitata crudelitas : qui non ex inſidiis interiit , ut is , quam modo dixi , Alexander ; non à paucis , ut hic noſter ; ſed in quem univerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid Macedones ? nonne Demetrium reliquerunt , univerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt ? quid Lacedæmonios injuſtè imperanteis ? nonne repente omnes fere ſocii deſeruerunt ; ſpectatoreſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis ? Externa libentius in tali re , quam domeſtica recordor. verumtamen , quam diu imperium populi Romani beneficiis tenebatur , non injuriis , bella aut pro ſociis , aut de imperio gerebantur , exitus erant bellorum , aut mites , aut neceſſarii. regum , populorum , nationum portus erat , & refugium ſenatus. noſtri autem magiſtratus , imperatoreſque , ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant , ſi provincias , ſi ſocios æquitate , & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius , quam imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem , & diſciplinam jam antea minuebamus , poſt verò Syllæ victoriam penitus amiſimus. deſitum eſt enim videri quidquam in ſocios iniquum , cum extitiſſet etiam in civeis tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſſam non ho-

neſta

neſta victoria. eſt enim auſus dicere , haſta poſita , cum bona in foro venderet , & bonorum virorum , & locupletum , & certe civium , prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt , qui in cauſſa impia , victoria etiam fœdiore non ſolum ſingulorum civium bona publicare , ſed univerſas quoque provincias regioneſque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque , vexatis , & perditis exteris nationibus , ad exemplum amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam vidimus ; & ex ea urbe triumphari , ſine qua nunquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumpharunt. Multa commemorarem nefaria in ſocios , ſi hoc uno ſol quidquam vidiſſet indignius. Iure igitur plectimur. niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus , nunquam ad unum tanta perveniſſet licentia : à quo quidem rei familiaris ad paucos , cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium ſemen , & cauſſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint , & ſperabunt , quam P. Sylla cum vibraſſet , dictatore propinquo ſuo , idem ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta eadem non receſſit. Alter autem , qui in illa dictatura ſcriba fuerat , in hac fuit quæſtor urbanus , ex quo debet intelligi , talibus præmiis propoſitis , nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo ſtant , & manent. iique ipſi jam extrema ſcelera metuentes : rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus , (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui , quam cari eſſe , & diligi , maluimus. Quæ ſi populo Romano injuſte imperanti accidere potuerunt : quid debent puta-

re ſinguli? Quod cum perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam; metus imbecillem: ſequitur, ut differamus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam volumus, adipiſci, cum honore, & fide caritatem, ſed an non pariter omnes egemus. nam ad cujuſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, id quod & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multum inter ſummos, & mediocreis viros: eaque utriſque propemodum comparanda. honore, & gloria, & benevolentia civium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum, tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria. quanquam ea quoque de re, duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimum.

Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere à multitudine. ſed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benevolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime. ſecundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiam

etiam ſi res forte non ſuppetit, Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtumque diximus, quia per ſe nobis placet, animoſque omnium natura, & ſpecie ſua commovet, maximeque quaſi perlucet, ex iis, quas commemoravi, virtutibus: iccirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem cauſæ ſunt diligendi graviſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe leviores.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti conjunctam cum juſtitia prudentiam. nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur; quoſque & futura proſpicere credimus, &, cum res agatur, in diſcrimenque ventum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe: (hanc enim omnes exiſtimant utilem, veramque prudentiam) juſtis autem, & fidis hominibus, id eſt bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis, injuriæque ſuſpicio: itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet, quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior, & callidior eſt, hoc inviſior, & ſuſpectior detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium: juſtitia ſine prudentia multum poterit:

ſine juſtitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, à meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omneis habere virtutes; nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe. alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio: quamobrem, ut vultus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios forteis, alios bonos viros, alios prudenteis dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum, & uſitatis; cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animadverterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt, nec opinata quædam bona. itaque eos viros ſuſpiciunt, maximiſque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellenteis quaſdam, & ſingulares virtutes perſpicere: deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de iis male exiſtimant. quamobrem, ut ante dixi, communiter ii, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam verò afficiuntur ii, qui anteire

teire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. nam voluptates, blandiſſimæ dominæ, ſæpe majores parteis animi à virtute detorquent: & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. vita, mors, divitiæ, paupertas omneis homines vehementiſſime permovent. quæ qui in utramque partem excelſo animo, magnoque deſpiciunt; cumque aliqua his ampla, & honeſta res objecta eſt, totos ad ſe convertit, & rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemque virtutis? ergo & hæc animi perſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè juſtitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec injuria. Nemo enim juſtus eſſe poteſt, qui mortem; qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet; aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur; quod in quo viro perſpectum ſit, hunc dignum ſpectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia juſtitia conficit; & benevolentiam, quod prodeſſe vult plurimis; & ob eandem cauſſam fidem, & admirationem, quod eas res ſpernit, & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem ſententia, omnis ratio, & inſtitutio vitæ adjumenta hominum deſiderat, in primiſque ut habeas, quibus cum poſſis familiareis conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo etiam ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio juſtitiæ neceſſaria eſt: eoque etjam magis, quod ſi eam non habebunt, injuſti

habebuntur ;, &, nullis præſidiis ſepti, multis afficientur injuriis. Atque his etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendiſque negotiis implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. cujus tanta vis eſt, ut nec illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla particula juſtitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Pargulus, Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo majores Viriathus Luſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoreſque ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemque ejus ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & inſtituta reipubl. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolum, ut ait Herodotus; ſed apud etiam majores noſtros fruendæ juſtitiæ cauſſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præſtantem: qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate conſtituenda ſummos cum infimis pari jure retinebat. Eademque conſtituendarum legum fuit cauſſa, quæ regum, jus enim ſemper quæſitum eſt æqua-

quabile. neque enim aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto, & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda juſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe, (nam aliter juſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberaleis; ſic gloria quærenda, & collocanda ratione eſt. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam floſculi decidunt; nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utramque partem: ſed brevitatis cauſſa, familia erimus contenti una. Tib. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent jure cæſorum. Qui igitur adipiſci veram juſtitiæ gloriam volet, juſtitiæ fungatur officiis. ea quæ eſſent, dictum

eſt in ſuperiore libro. Sed, ut facillime quales ſimus, tales eſſe videamur; etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe, aut aliquo caſu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; &, tanquam in clariſſima luce verſetur; ita nullum obſcurum poteſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obſcuritatem, in hominum ignoratione verſatur, hi, ſimul ac juvenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi apud majores noſtros extiterunt. ſemper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum. cujus altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompejus alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, jaculando, omni militari labore, tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multo majora ſunt opera animi, quam corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quàm

illæ

illæ quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parenteis, tum in ſuos benevolentia. Facillime autem in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros, & ſapienteis viros, bene conſulenteis reip. contulerunt. Quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimileis, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris ſcientiæ P. Mucii commendavit domus. Nam L. quidem Craſſus; cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. & quâ ætate qui exercentur, laude affici ſolent; ut de Demoſthene accepimus, ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & majorem vim habeat ad gloriam; ea eſt enim quam eloquentiam dicimus. ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitaſque ſermonis. Exſtant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum; & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum: (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militeſque, blande appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copiosè, ſapienterque dicentis:

quem

quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus quam ceteros, arbitrantur. Si vero ineſt in oratione mixta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt, eoque magis, ſi ea ſunt in adoleſcente.

Sed cum ſint plurima cauſſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multique in noſtra republica adoleſcentes & apud judices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt in judiciis: quorum ratio duplex eſt. nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paullo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius; etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum ſeditioſum, & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam, niſi aut reipub. cauſa, ut duo Luculli: aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Cæſar, in accuſando etiam M. Aquilio L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel igitur, non ſæpe certè. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius; reipub. tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpe, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere ut accuſator nominetur: quod contingit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis inprimis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem unquam innocentem in judicium capitis arceſſas. id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid

eſt tam

eſt tam inhumaum, quam eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium nocentem aliquando, & nefarium impiumque defendere. vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. judicis eſt, ſemper in cauſſis verum ſequi; patroni, nonnunquam veriſimile, etiam ſi minus ſit verum, defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberem, non auderem, niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eoque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique videatur; ut nos & ſæpe alias, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, extat oratio.

Sed expoſitis adoleſcentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam; deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum eſt. cujus eſt ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim, ſed illa lautior ac ſplendidior, & viro forti, claroque dignior. quamquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas: tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur, largitioque quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plureis uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. At, qui opera, id eſt virtute, & induſtria benefici, & liberales erunt primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adju-

adjutores habebunt. deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione benevolentiam Macedonum conſectetur. Quid te, (malum) inquit, rationis in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideleis putares fore, quos pecunia corrupiſſes, an tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem putent? quo quid ſordidius regi? Melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit eſſe. fit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper exſpectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera, & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Nonnunquam tamen eſt largiendum. nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum. ſed diligenter, atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconſulte largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem rapinæ. cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum benevolentiæ comparandæ cauſſa, benefici eſſe velint, non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit; nec ita reſeranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, iſque referatur ad facultates. Omnino

no meminiſſe debemus id, quod à noſtris hominibus ſæpiſſimè uſurpatum, jamque in proverbii conſuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt eſſe modus, cum & iidem, cui conſueverunt, & illud idem alii deſiderent? Omnino duo ſunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & viſcerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam ſint relicturi omnino: liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum cauſſa; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel in augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto in eo libro, quem de divitiis ſcripſit: in quo multa præclarè, illud abſurdè. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumque ſumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca poſui, multo & major videtur, & certior. Quanto Ariſtoteles gravius, & verius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam. At ii, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omneſque mirari, ſed, cum attenderimus, veniam neceſſitati dare: in his immanibus jacturis, infinitiſque ſumptibus nihil nos magnopere mirari: cum præſertim neque neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur, ipſaque illa delenitio multitudinis ad

breve

breve tempus, exiguumque duraturæ ſit, eoque à leviſſimo quoque animo; in quo tamen ipſo una cum ſatietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſervis, & ſervorum ſimillimis liberis eſſe grata; gravi vero homini, & ea quæ fiunt, judicio certo ponderandi, probari poſſe nullo modo, quanquam intelligo, in noſtra civitate inveteraſſe jam bonis temporibus, ut ſplendore ædilitatum ab optimis viris poſtuletur: itaque P. Craſſus cum cognomine Dives, tum copiis functus eſt ædilitio maxime munere. & paullo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mucio magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi poſt, Luculli, Hortenſius, Silanus. omneis autem P. Lentulus, me conſule, vicit ſuperiores. hunc eſt Scaurus imitatus. magnificentiſſima verò noſtri Pompeii munera ſecundo conſulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio avaritiæ. nam Mamerco, homini diſtiſſimo, prætermiſſio ædilitatis conſulatus repulſam attulit. quare etſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus faciendum eſt modo pro facultatibus, nos ipſi ut fecimus: & ſi quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur; ut Oreſti nuper prandia in ſemitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio vitio datum eſt, quod in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. magna enim ſe, & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando erat ædilis, nec ne maxima liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipub. cauſa,

quæ

quæ ſalute noſtra continebatur, omneis P. Clodii conatus, furoreſque compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt aut utile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque Clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo, munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. dicebat idem Cotta Curio, nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, ſane exiguus ſumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque quæ ad uſum reip. pertinent. quanquam enim quod præſens tanquam in manu datur, jucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa verecundius reprehendo propter Pompejum: ſed doctiſſimi non probant, ut & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de repub. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & tum ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. alia cauſſa eſt ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus ad-

verſis. propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos: niſi fortè erunt digni calamitate. in iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut ne affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus, ſed in delegendis idoneis judicium, & diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Benefacta mala locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, graviſſima eſt liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique laudant, quod ſummi cujuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quam plurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſque prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat, omneis enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reip. utilis eſt, redimi è ſervitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc eſt gravium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omnique re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confiniis, æquum, & facilem, multa multis de jure ſuo

re ſuo concedentem : à litibus vero quantum liceat, & neſcio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. eſt enim non modo liberale, paullum nonnunquam de ſuo jure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt, ſed ita, ut illiberalitatis, avaritiæque abſit ſuſpicio. poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. eſt enim, ut mihi videtur, valde decorum patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus : idque etiam reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. eſt etiam vehementer utile iis, qui honeſte poſſe multa volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curialeis Laciadas hoſpitalem fuiſſe. ita enim inſtituiſſe, & villicis imperaſſe, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in villam ſuam divertiſſet.

Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur : hæc tum in univerſam rempub. tum in ſingulos civeis conferuntur. nam in jure cavere, conſilio juvare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cum multa præclara majorum, tum quam optime conſtituti juris civilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio. Quam quidem ante hanc confuſionem temporum in profeſſione ſua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, hujus ſcientiæ ſplendor deletus eſt. idque eo indignius, quod eo tem-

tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omneis ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile viciſſet. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis aſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. quid enim eloquentia laudabilius, & præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt gratia? Huic quoque ergo à majoribus noſtris eſt in tota dignitate principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis eſt moribus, multorum cauſſas & non gravate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, niſi vererer, ne de me ipſo aliquid viderer queri. ſed tamen videmus, quibus exſtinctis oratoribus, quam in paucis ſpes, quam in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut juris periti eſſe, aut diſerti, licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem; commendantem judicibus, & magiſtratibus, vigilantem pro re alterius eos ipſos, qui aut conſulunt, aut defendunt rogantem; quod qui faciunt, plurimumque gratiæ conſequuntur, latiſſimeque eorum manat induſtria. Iam illud non ſunt admonendi, (eſt enim in promptu) ut animadvertant, cum alios juvari velint, ne quos offendant. ſæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacunque poſſis, quare id quod feceris, neceſſe

ceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: certiſque operis & officiis erit quod violatum eſt, compenſandum.

Sed cum in hominibus juvandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat; dictu quidem eſt proclive; itaque vulgo loquuntur, ſeſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis & optimi viri cauſſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere eſt voluntas noſtra propenſior. Sed animadvertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit; nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certe poteſt. commodè autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidiſſe, &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem, & qui reddiderit, habere; & qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupleteis, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi quamvis aliquod magnum acceperint: æquè etiam à ſe aut poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur. patrocinio vero ſe uſos, aut clienteis appellari, mortis inſtar putant. At vero ille tenuis cum quid factum ſit, ſeſe ſpectatum, non fortunam putans, non modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quibus exſpectat, (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. neque vero verbis auget ſuum munus, ſi quo fortè fungitur, ſed etiam extenuat. Videndumque illud item, quod, ſi opulentum, fortunatumque defenderis, in illo uno aut forte in liberis ejus maneat gratia: ſin autem inopem, probum tamen

men, & modeſtum, omnes improbi humiles, quæ magna in populo multitudo eſt, præſidium ſibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera eſt, ut omni genere ſatisfacere poſſimus: ſed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles ſi auctor adhibendus: qui cum conſuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret; Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique ſunt admiratione divitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: ne id quidem ſemper. ſed fac juvare: potentior ſane ſit, honeſtior verò quo modo? quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur; modo ne adjuvent; ſitque omne judicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ eſt juſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ ad univerſos, quæque ad rempub. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos civeis pertineant, partim ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam gratiora. danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriſque, nec minus ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certe ne obſit reip. C. Gracchi frumentaria magna

magna largitio fuit: exhauriebat igitur ærarium. modica M. Octavii, & reipubl. tolerabilis, & plebi neceſſaria: ergo & civibus, & reipubl. ſalutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui rempubl. adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat neque de bonis privatorum publice diminutio fiat. pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facile paſſus eſt & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male dixit: non eſſe in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio eſt ad æquationem bonorum pertinens, qua peſte quæ poteſt eſſe major? hanc enim ob cauſſam maxime, ut ſua tenerentur, reſpub. civitáteſque conſtitutæ ſunt, nam etſi duce natura congregabantur homines, tamen, ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etjam opera eſt, ne quod apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatemque bellorum, tributum ſit conferendum. idque ne eveniat, multo ante erit providendum. ſin qua neceſſitas hujus muneris alicui reip. obvenerit, (malo enim alteri, quam noſtræ ominari. neque tamen de noſtra, ſed de omni republ. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalvi eſſe velint, neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. quarum qualis comparatio fieri ſoleat & debeat, non eſt neceſſe diſputare. eſt enim in promptu. tamen locus attingendus fuit.

Caput autem eſt in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur

etiam minima ſuſpicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me ſervaſſet: & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere cepiſſent: non eſſem paſſus diutius eos imperare. Ne illi quidem multa ſæcula exſpectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc remp. invaſit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuiſſe; ſi quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum, & decem anni ſunt, cum de pecuniis repetundis à L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. at vero poſtea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, ſublatis legibus & judiciis, expilatio, direptioque ſociorum; ut imbecillitate aliorum, non noſtra virtute, valeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abſtinens. quid ni laudetur? ſed in illo alia majora: laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt Paullus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. at hic nihil in domum ſuam intulit, præter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine everſa. Quid qui ejus collega in cenſura fuit, L. Mummius nunquid copioſior, cum copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet; Italiam ornare, quam domum ſuam maluit. quamquam, Italia ornata, domus ipſa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium eſt tetrius (ut eo, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quam avaritia, præſertim in principibus, & remp. gubernantibus. habere enim quæſtui remp. non modo

do

do turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, niſi avaritia, eſſe perituram; is videtur non ſolum Lacedæmoniis, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis poſſunt ii, qui reipub. præſunt, quam abſtinentia, & continentia. Qui vero eſſe populares volunt, ob eamque cauſſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, labefactant fundamenta reipub. concordiam primum tollunt, quæ eſſe non poteſt, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. id enim eſt proprium, ut ſupra dixi, civitatis, atque urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie reipub. ne illam quidem conſequuntur, quam putant, gratiam. nam cui res erepta eſt, eſt inimicus; cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe; & maxime in pecuniis creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſolvendo. at vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum. Nec ſi plures ſunt ii, quibus improbe datum eſt, quam illi, quibus injuſte ademptum eſt, iccirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, ſed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſæculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit amittat? at propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lyſandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex quo eo tempore

tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut tyranni exiſterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſimè conſtituta reſp. delaberetur. Nec vero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum; quæ à Lacedæmoniis profecta manarunt latius. Quid noſtros Gracchos, Tib. Gracchi ſummi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis tereretur, profectus Argis Sycionem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus: cumque tyrannum Nicoclem improviſò oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi, reſtituit: remque pub. adventu ſuo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis, & poſſeſſionibus difficultatem; quod & eos, quos & ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum poſſeſſiones movere, non nimis æquum putabat; propterea quod tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: ſine injuria judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatis fieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur ſtatuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, remque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: iſque celeriter ad Ptolomæum ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam, cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſſamque docuiſſet à rege opulento vir ſummus facile impetravit; ut grandi pecunia adjuvaretur; quam cum in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum qui-

quibus cauſſas cognovit, & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant: præfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, & uti perſuaderent aliis ut pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent, aliis, ut commodius putarent; numerari ſibi quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. ita perfectum eſt, ut omnes conſtituta concordia ſine querela diſcederent. O virum magnum dignumque qui in noſtra rep. natus eſſet. ſic par eſt agere cum civibus, non ut bis jam vidimus. haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. at ille Græcus: id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri, omnibus conſulendum putavit, eaque eſt ſumma ratio, & ſapientia ſummi civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omneis æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. quid ita? ut cum ego emerem, ædificaverim, tuear, impendam; tu me invito fruare meo? quid eſt aliud aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem; ne ſit æs alienum, quod reipub. noceat, providendum eſt: quod multis rationibus caveri poteſt, ſi hoc non fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quam fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſario ſolutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum eſt, quam me conſule, ne ſolveretur: armis, & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine. quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur, nunquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius diſſolutum

 eſt.

eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. At vero hic noſter victor, nunc quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit cum ejus jam nihil intereſſet. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etjam ſi cauſſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempubl. tuebuntur: in primiſque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda vel recuperanda obſit invidia. Præterea quibuſcumque rebus vel belli, vel domi poterunt rempubl. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata. hæc genera officiorum qui perſequuntur cum ſumma utilitate reipubl. magnam ipſi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa, valetudinis curationem, & pecuniæ, quas res à ſummo philoſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles: ſunt certe utiles.

Sed valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, & obſervatione earum rerum, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſſa, & prætermittendis voluptatibus; poſtremò, arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abeſt turpitudo: conſervari autem diligentia, & parſimonia: iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſta ferè ætate cum eſſemus, qua es tu

es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis corporis hoc modo comparantur; valere ut malis, quam dives eſſe: cum corporis externa, hoc modo, dives eſſe potius, quam maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem ut gloria divitiis, vectigalia urbana ruſticis: ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, bene paſcere: quid ſecundum, ſatis bene paſcere: quid tertium, bene veſtire: quid quartum, arare: & cum ille, qui quæſiverat, dixiſſet, quid fenerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes ſolere fieri: recteque hoc adjunctum eſt quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis viris, ad medium Ianum ſedentibus, quam ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputandum eſt. reliqua deinceps perſequemur.

M. T. CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM F.

LIB. III.

PUBL. Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum, ſcripſit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, nunquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus: nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet. Magnifica verò vox, & magno viro, & ſapiente digna, quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum: ut neque ceſſaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & ſolitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret: ſed, ſi minus imitatione tantam ingenii præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certe proxime accedimus. nam & à rep. forenſibuſque negotiis armis impiis, vique prohibiti, otium perſequimur: & ob eam cauſſam urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec ſolitudo cum illa comparanda eſt. ille enim requieſcens à reip. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando: & à cœtu hominum, frequentiaque interdum

tanquam

tanquam portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. noſtrum autem otium negotii inopia, nec requieſcendi ſtudio conſtitutum eſt: extincto enim ſenatu, deletiſque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus: ſed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni, propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debet is, qui quondam peperiſſet otium civitati, nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas. quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio aſſequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis. nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inveſtigationeque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium, curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore reverſa, quam multis annis, ſtante repub. ſcripſimus. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, frugifera, & fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta, ac deſerta ſit: tamen nullus feracior in eo locus eſt, nec uberior quam de officiis; à quibus conſtanter, honeſteque vivendi præcepta ducantur. Quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe hujus memoriæ Philoſophorum, hoc te aſſiduè audire

atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aureis tuas vocibus undique circumſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non parvam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, nonnullam fortaſſe nominis. ſuſcepiſti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere; (ſi diſcendi labor eſt potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias; neve committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint à nobis, tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus: multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus, nunc ad reliquam partem propoſitæ diviſionis revertamur.

Panætius igitur, qui ſine controverſia de officiis accuratiſſime diſputavit, quemque nos correctione quadam adhibita, potiſſimum ſecuti ſumus: tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent: uno, cum dubitarent, honeſtumne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene eſſet, an inutile: tertio, ſi id, quod ſpecimen haberet honeſti pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicavit. De tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum: nec exſolvit, quod promiſerat. quod eo magis miror quia ſcriptum à diſcipulo ejus Poſidonio eſt, triginta annos vixiſſe

Panæ-

Panætium, poſtquam illos libros edidiſſet. quem locum miror à Poſidonio breviter eſſe tractatum in quibuſdam commentariis, præſertim cum ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minime verò aſſentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe; quia nunquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare. de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum. nam, qui è diviſione tripartita duas parteis abſolverit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eodem teſtis locuples Poſidonius; qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor eſſet inventus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quæ feciſſet, præſtantiam neminem eſſe perſecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non poteſt. Rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. Nam ſive honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet: ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis noſtris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeat: dubitandum non eſt quin nun-

nunquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus Socratem ſolitum execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut etiam, quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent: nec utile quidquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet? ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honeſtatem aliquando cum utilitate pugnare. ſed cum ſit is, qui id ſolum bonum judicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec diſceſſione pejorem: non videtur hujuſmodi debuiſſe deliberationem introducere; in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, comparetur. Etenim, quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, ſententiam, naturam cum virtute congruere ſemper: cetera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam hanc comparationem recte non eſſe introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie, vereque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à virtute divelli unquam poteſt: in iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo eſſe poteſt, ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant: & ea communia ſunt, & late patent;

quæ

quæ & ingenii bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem, quod rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum eſt; &, ut iidem dicunt, omneis numeros habet, nec præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia comparantur, id cumulate videtur eſſe perfectum: propterea quod vulgus quid abſit à perfecto, fere non ex toto intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis uſu venit, in aliiſque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam, credo, cauſſam, quod inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. itaque, cum ſint docti à peritis, deſiſtunt facile à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia: itaque ii omnes, in quibus virtutis eſt indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tanquam à ſapientibus petitur exemplum. nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi hic volumus: nec ii, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt, nec illi quidem ſeptem: ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemque ſapientum. Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnantia comparari: nec

nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodque colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum: tamque id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſervandumque eſt nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque eſt honeſtum ſapientibus. aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare, boni viri non ſolent. itaque exiſtimo Panætium, cum dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiam oportere. etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honeſtum; ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſſimum eſt. Quid ergo, quod nonnunquam addubitationem afferre ſoleat, conſiderandumque videatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. ſæpe enim tempore fit, ut quod plerumque turpe haberi ſoleat, inveniatur non eſſe turpe. Exempli cauſſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe majus ſcelus, quam non modo hominem, ſed etiam familiarem occidere? num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occidit quamvis familiarem? populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. vicit igitur utilitas honeſtatem: immo verò honeſtas utilitatem ſecuta eſt.

Ita-

Itaque, ut ſine ullo errore dijudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quædam conſtituenda eſt, quam ſi ſequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæque maxime conſentanea, quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honeſtum; quam ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunque maxime probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda alio-

aliorum, detrahatque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum, & communitas evertatur neceſſe eſt. Nam ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quam alteri acquirere, conceſſum eſt non repugnante natura. Illud quidem natura non patitur ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. neque vero hoc ſolum natura, id eſt, jure gentium, ſed & legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus reſpub. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui commodi cauſſa nocere alteri. hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent, atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex divina, & humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt qui ſecundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. etenim multo magis eſt ſecundum naturam celſitas animi, & magnitudo, itemque comitas, juſtitia, liberalitas, quàm voluptas, quam vita, quam divitiæ. quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelſi eſt. detrahere autem alteri ſui commodi cauſſa, magis eſt contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejuſdem. Itemque magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus, ſi fieri poſſit, conſervandis, aut juvandis maximos labores, moleſtiaſque ſuſcipere; imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cæleſtium collocavit; quam vivere in ſolitudine non modo ſine ullis

ullis moleſtiis, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimoque ingenio longe illam vitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non poſſe. Deinde, qui alterum violat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur; aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam injuriam. ſi nihil exiſtimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiendum id quidem cenſet, ſed multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: erat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius exiſtimat. Ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcujuſque, & univerſorum, quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſolvetur omnis humana conſociatio. Atque ſi etiam hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicumque ſit, ob eam ipſam cauſſam tamen, quod is homo ſit, conſultum velit: neceſſe eſt, ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, una continemur omnes, & eadem lege naturæ, idque ipſum ſi ita eſt, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. verum autem primum, verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſſa: aliam rationem eſſe civium reliquorum. hi ſibi nihil juris, & nullam ſocietatem communis utilitatis cauſſa ſtatuunt, eſſe cum

cum civibus. quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditus tollitur. quæ qui tollunt, etiam adverſus Deos immortaleis impii judicandi ſunt. ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt; cujus ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ vacent juſtitia. hæc enim virtus omnium eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini, ad nullam rem utili: Minime vero: non enim mihi eſt vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. nam ſi quid ab homine ad nullam partem utilitatis tuæ cauſſa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem reip. atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi qui ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem non ſit ejuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quàm de alterius commodis ſubtrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus aut egeſtas, aut quid ejuſmodi, quam detractio, atque appetitio alieni. ſed communis utili-

utilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim injuſta: itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominis conſervat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili ad ſapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad vivendum neceſſariæ; qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeque diligens, hanc cauſſam habeat ad injuriam. itaque ſemper officio fungatur, utilitati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe commemoro, humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. nulla eſt enim ſocietas nobis cum tyrannis. ſed potius ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare: atque hoc omne genus peſtiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt, etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas beluæ à communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. hujus generis quæſtiones ſunt omneş eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejuſmodi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium ejus præveniſſet. ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum, quid ſit id quod idcirco fugiendum non ſit. quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus, ut geometræ ſolent non omnia docere,

ſed

ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ velint, explicent; ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. ſin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum, mihi utrumvis ſatis eſt; & cum hoc tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ viderentur utilia. nihil vero utile, quod non idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negatque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. itaque, non, ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis: ſed ut dicitur, Marte noſtro. neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas pervenerunt.

Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, nos commoveri neceſſe eſt. ſed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo; (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturque contraria) nihilque tam ſecundam naturam,

turam,

turam, quam utilitas: certe in eadem re utili turpitudo eſſe non poteſt. itemque, ſi ad honeſtatem nati ſumus; eaque aut ſola expetenda eſt, ut Zenoni eſt viſum; aut certe omni pondere gravior eſt habenda, quam reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certe utile. itaque quidquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab honeſto. hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur; hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptioneſque ſociorum, & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ. poſtremo etiam in liberis civitatibus exiſtunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident pœnam, non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. in ipſa enim dubitatione facinus ineſt; etiam ſi ad id non pervenerint. ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes, opinioque removenda eſt. ſatis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omneis Deos, homineſque celare poſſemus, nihil tamen avarè, nihil injuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à

Plato-

Platone: qui cum terra deceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumque equum, ut ferunt fabulæ, animadvertit, cujus in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, anulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit. erat autem regius paſtor. tum in concilium paſtorum ſe recepit, ibi cum palam ejus anuli ad palmam converteret, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat. idem rurſus videbatur, cum in lucem annulum inverterat. itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit; eaque adjutrice regem dominum interemit, ſuſtulitque, quos obſtare arbitrabatur: nec in his quiſquam eum facinoribus potuit videre ſic repente annuli beneficio rex ortus eſt Lydiæ. hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quam ſi non haberet. honeſta enim bonis viris, non occulta, quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus anuli, & hujus exempli, ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſſa feceris, ſi id diis, hominibuſque futurum ſit ſemper ignotum; ſiſne facturus. negant id fieri poſſe. quanquam non poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent: urgent ruſtice ſane. negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc verbum quid valeat, non vident. cum enim quærimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſitne

cela-

celare. ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, non, cum hoc deliberetur, relinquendane ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſitne id quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuſte: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adjutor. cum autem conſilium hoc principes cepiſſent; cognationem ſuperbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam, quod erat utile patriæ conſulere, id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. itaque utilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua nec utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. ſpecies enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum viſum eſſet utilius, ſolum ſe, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet, & tamen muri cauſſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Nec tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliiſque tradendæ, cum his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati, quod ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt. Scite Chryſippus, ut multa. Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & con-

& contendere debet quam maxime poſſit, ut vincat, ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. ſic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, jus non eſt.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod recte poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum eſt. quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates & cetera generis ejuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt: at neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum, ac fidem, amici ſui cauſſa vir bonus faciet, nec ſi judex quidem erit de ipſo amico. ponit enim perſonam amici, cum induit judicis. tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſſam eſſe malit, ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum vero jurato dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem: id eſt, ut ego arbitror, mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi judicis; ſi eum teneremus, *Quæ ſalva fide facere poſſit.* Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeſte amico à judice poſſe concedi. nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, ſed conjurationes putandæ ſunt. loquor autem de communibus amicitiis. nam in ſapientibus viris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſſet; & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulaviſ-

laviſſet, vas factus ſit alter ejus ſiſtendi; ut ſi ille non revertiſſet ad diem, moriendum eſſe ſibi ipſi. qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ſe in amicitiam tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, jaceat utilitatis ſpecies, valeat honeſtas. cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & ſic habebitur is,quem exquirimus,delectus officii.

Sed utilitatis ſpecie in republica ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri. durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt, ut Æginetis, qui claſſe valebant, pollices præciderentur. hoc viſum eſt utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. ſed nihil, quod crudele utile. eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eoſque exterminant, ut Petronius apud patres noſtros, Papius nuper. nam eſſe pro cive, qui civis non ſit, rectum eſt non licere; quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules, Craſſus, & Scævola: uſu vero urbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. plena exemplorum eſt noſtra reſpublica cum ſæpe alias, tum maxime bello Punico ſecundo, quæ, Cannenſi calamitate accepta majores animos habuit, quam unquam rebus ſecundis. nulla fuit timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes, cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere,

ſtatuerentque, ut urbe relicta, conjugibus, & liberis Trœzene depoſitis, naveis conſcénderent, libertatemque Græciæ claſſe defenderent, Cyrſilum quendam ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille ſequi utilitatem videbatur, ſed ea nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium reipubl. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus eſt Ariſtides huic. ille claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clam incendi poſſe: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. quod Ariſtides cum audiviſſet, in concionem magna exſpectatione venit, dixitque perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime honeſtum. itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putarunt, totamque eam rem, quam ne audiverant quidem auctore Ariſtide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immuneis, ſocios vectigaleis habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe utile, ne tum quidem, cum id, quod eſſe utile putes, adipiſcare. hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt, ut ſupra dixi, ſæpe cauſſæ, cum repugnare utilitas honeſtati videatur: ut animadvertendum ſit, repugnetne plane, an poſſit cum honeſtate conjungi. Ejus generis hæ ſunt quæſtiones. Si, exempli gratia, vir bonus ab Alexandria profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummaque annonæ caritate; ſi idem ſciat compluireis mercatores ab Alexandria

dria ſolviſſe, naveſque in curſu frumento onuſtas petenteis Rhodum viderit, dicturus ne ſit in Rhodiis, an ſilentio ſuum quamplurimum venditurus. Sapientem & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe judicet, ſed dubitet, an turpe non ſit. In hujuſmodi cauſſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, diſcipulo ejus, homini acutiſſimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret? Diogeni, venditorem, quatenus jure civili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere, cetera ſine inſidiis agere, & quoniam vendat, velle quam optime vendere. advexi, expoſui; vendo meum non pluris, quàm cæteri; fortaſſe etiam minoris, cum major eſt copia: cui ſit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tu te cum hominibus conſulere debeas, & ſervire humanæ ſocietati; eaque lege natus ſis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſemper ſequi debeas: ut utilitas tua communis utilitas ſit; viciſſim, & æque communis utilitas tua ſit: celabis homines, quid iis adſit & commoditatis, & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud celare, aliud eſt tacere. neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico quæ natura Deorum ſit, quis ſit finis bonorum: quæ tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici vilitas: ſed non, quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immo vero, inquit ille, neceſſe eſt: ſiquidem inter homines natura meminiſti conjunctam ſocietatem. Memini, inquit ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſque ſit? quòd ſi ita eſt, nec ven-

dendum quidem quidquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædeis vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe norit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpenteis: male materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat. quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædeiſque vendiderit pluris multo, quam ſe vendıturum putarit; num id juſte, an improbe fecerit? ille vero, inquit Antipater, improbe facit. quid enim eſt aliud, erranti viam non monſtrare, (quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt,) ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etjam eſt, quam viam non monſtrare, nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? ille, quod non placebat, proſcripſit: tu quod, placebat, emiſti: Quod, ſi qui proſcribunt villam bonam, ut ipſi aſſerunt, beneque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiamſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt. ubi enim judicium emptoris eſt, ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid vero eſt ſtultius, quam venditorem ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam abſurdum, quam, ſi domini juſſu ita præco prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergo in quibuſdam

dam cauſſis dubiis, ex altera parte defenditur honeſtas: ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo honeſtum facere ſit, ſed etiam non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio.

Quæ dijudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe. neque enim id eſt celare, quidquid reticeas: ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſſa velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. hæc tot, & alia plura nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quod ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Cannius, eques R. homo nec infacetus, & ſatis literatus, cum ſe Syracuſas otiandi cauſſa, non negotiandi, ut ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquot velle emere, quo invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit venaleis quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Cannio, ſi vellet ut ſuis. & ſimul ad cœnam invitavit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, ut argentarius, qui eſſet apud omneis ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit; & ab iis petivit, ut ante ſuos hortulos poſtera die piſcaren-

rentur, dixitque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius, opipare paratum erat convivium, cymbarum ante oculos multitudo. pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Cannius, quæſo inquit, quid eſt ô Pythi, tantumne piſcium? tantumne cymbarum? & ille, Quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hic aquatio; hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. gravate ille primo. quid multa? impetrat. emit homo cupidus, & locuples tanti quanti Pythius voluit, & emit inſtructos: nomina facit: negotium conficit. invitat Cannius poſtera die familiareis ſuos: venit ipſe mature: ſcalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quod eos nullos videret. Nullæ, quod ſciam, inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent: itaque heri mirabar, quid accidiſſet. ſtomachari Cannius: ſed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipſis, cum ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus, reſpondebat, cum eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſane luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius; & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cum ſit tot vitiis inquinatum. Quod ſi Aquiliana definitio vera eſt, ex omni vita ſimulatio, diſſimulatioque tollenda eſt, ita nec ut emat melius, nec ut vendat, quiſquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela XII.

tabul.

tabul. & circumſcriptio adoleſcentium lege Lætoria, & ſine lege, judiciis, in quibus, *Ex fide bona*, agitur. reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, *Melius æquius*: in fiducia, *Vt inter bonos bene agier*. Quod ergo; aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis: aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium, non licitatorem venditor, nec qui contra ſe liceatur, emptor opponet: uterque ſi ad eloquendum venerit, non plus, quam ſemel, eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cujus emptor erat, ſemel indicaretur, idque venditor ita feciſſet. dixit, ſe pluris æſtimare, addidit centum millia. nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget: ſapientes negant: ut ſi minoris, quam potuiſſet, vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quod alios bonos, alios ſapienteis exiſtimant: ex quos Ennius: nequidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. vere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis ſcripſit, Q. Tuberoni dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim ſolum nobis divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeque reip. ſingulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ ſunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo poteſt. Etenim omnino ſe negat

factuꝛum compendii ſui cauſſa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſive & ſimulatio, & diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſive vir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini, recte juſtum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt utile. Ac de jure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia etiam dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis ſatis eſſet cautum, ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: à juriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quidquid enim ineſt prædio vitii, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. ut, cum in arce augurium augures acturi eſſent, juſſiſſentque T. Claudium Centimalum, qui ædeis in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis: Claudius proſcripſit, inſulam vendidit: emit Publius Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. itaque Calpurnius, cum demolitus eſſet, cognoviſſetque Claudium ædeis poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab auguribus demoliri juſſus, arbitrum illum adegit, Quid ſibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, hujus noſtri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur judex ita pronunciavit; cum in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiaviſſet, emptori

ptori

ptori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori vitium, quod noſſet venditor. quod ſi recte dijudicavit, non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt; quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædeis eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. hæ Sergio ſerviebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. jus Craſſus urgebat; quod vitium venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius. quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædeis vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe majoribus noſtris aſtus. ſed aliter leges, aliter philoſophi, tollunt aſtutias: leges, quatenus manu tenere res poſſunt; philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid inſimulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus: ipſæ enim feræ, nullo inſequente, ſæpe incidunt. ſic, tu cum ædeis proſcribis, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quamquam video propter depravationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili; naturæ tamen lege ſancitum eſt. Societas enim eſt (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius)

latiſſime quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejuſdem gentis ſunt, propior eorum, qui ejuſdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile eſſe voluerunt. quod enim civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile eſſe debet. ſed nos veri juris, germanæque juſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: eaſque ipſas utinam ſequeremur. feruntur enim ex optimis naturæ principiis & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vti ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatuſve ſim? quam illa aurea? Vt inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione. Sed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Quinctus quidem Scævola Pont. Max. ſummam vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, Ex fide bona: fideique bonæ nomen exiſtimabat manere latiſſime, idque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ ſocietas continetur. in his magni eſſe judicis ſtatuere, præſertim cum in pleriſque eſſent judicia contraria, quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtatque plurimum. prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis ſolum jus civile, ductum à natura, malitiam, fraudemque vindicat: ſed & in mancipiorum venditione venditorum fraus omnis excluditur. qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtare edicto
ædi-

ædilium. heredum alia cauſſa eſt. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia naſcuntur: ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium propoſita abſtinere poſſit injuria? periclitemur, ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortaſſe non putat, neque enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt, qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis & carcere caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Baſilii, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt, quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines ejuſdem civitatis potentiſſimos. qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergo; ſatin' hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? mihi quidem non videtur. quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. ſed cum Baſilius M. Satyrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eumque feciſſent hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) non erat æquum, principes civitatis rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen pervenire. etenim ſi is, qui non defendit injuriam, neque propulſat à ſuis, cum po-

 teſt,

teſt injuſte facit, ut in primo libro diſſerui? qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam adjuvat injuriam? mihi quidem etiam veræ hæreditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet falſo: nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. qui hoc non præviderit, ab hoc nulla fraus aberit. nullum facinus. ſic enim cogitans; eſt illud quidem honeſtum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere: qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam ſuſpicaturum. At ſi dares hanc vim M. Craſſo, ut digitorum percuſſione hæres poſſet ſcriptus eſſe, qui revera non eſſet hæres, in foro, mihi crede, ſaltaret. Homo autem juſtus, & is, quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit vir bonus, neſcire fatetur. At vero, ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem evolvere, jam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit; noceat nemini, niſi laceſſitus injuria. Quid ergo? hic non noceat qui quodam quaſi veneno perficiat ut veros hæredes moveat, in eorùm locum ipſe ſuccedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod utile ſit, quodque expediat: Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile eſſe quod ſit injuſtum. hoc qui non didicerit, bonus eſſe non poterit. Fimbriam conſularem audiebam

bam de patre noſtro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuiſſe, equiti Rom. ſane honeſto, cum is ſponſionem feciſſet, ni bonus vir eſſet: itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem nunquam judicaturum: ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra judicaſſet; aut ſtatuiſſe videretur virum bonum aliquem eſſe, cum ea res innumerabilibus officiis, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etjam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri poteſt quidquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Itaque talis vir non modo facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne eſt turpe, dubitare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? A quibus natum eſt id, quod jam tritum eſt vetuſtate proverbium. cum enim fidem alicujus, bonitatemque laudant, dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet vim, nihil illam, niſi expedire, quod non deceat, etiamſi id poſſis nullo refellente obtinere? vides ne igitur hoc proverbio, neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam, digitorum percuſſione hæreditates omnium poſſe ad ſeſe convertere? Vt enim, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante etiam & repugnante natura. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſſa peccandi. C. Marius, cum à ſpe conſulatus longe abeſſet, & ſeptimum annum poſt præturam jaceret, neque petiturus unquam conſulatum videretur, Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum, & civem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud popu-

populum Rom. criminatus eſt bellum illud producere: ſi ſe conſulem feciſſent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi Romani redacturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed à fide, juſtitiaque diſceſſit, qui optimum, & graviſſimum civem, cujus legatus, & à quo miſſus eſſet, in invidiam falſo crimine adduxerit. Nec noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque prætorium tribuni pleb. adhibuiſſent, ut res nummaria de communi ſententia conſtitueretur. (jactabatur enim temporibus illis nummus, ſic ut nemo poſſet ſcire quid haberet) conſcripſerunt communiter edictum cum pœna atque judicio, conſtitueruntque, ut omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderent, & ceteri quidem alius alio: Marius à ſubſelliis in Roſtra recta: idque, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit. & ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis ſtatutæ factæ ſunt, ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario præripere collegis, & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe: conſulem ob eam rem fieri quod ſibi tunc propoſuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit: aut ſi turpe eſt, ne videatur eſſe utile. Quid igitur? poſſumuſne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas

deas quæ ſit in ea ſpecies, fortuna, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſſa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & ſplendorem, & nomen amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit; quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem, juſtitiamque detraxerit? quid enim intereſt utrum ex homine ſe convertat quis in beluam, an in hominis figura immanitatem gerat beluæ? Quid, qui omnia recta & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur; nonne id faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere voluit eum, cujus ipſe audacia potens eſſet? utile enim videbatur plurimum poſſe alterius invidia? id quam injuſtum in patriam, quam inutile, & quam turpe eſſet, non videbat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos verſus Euripidis de Phœniſſis habebat: quos dicam, ut potero, incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi:

Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi Romani, dominuſque omnium gentium eſſe concupierit, idque perfecerit. hanc cupiditatem, ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum, & libertatis interitum; earumque oppreſſionem tetram, & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fateatur, hone-

ſtum

ſtum non eſſe, in ea civitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere? Poteſt enim, Dii immortales, cuiquam eſſe utile fœdiſſimum, & teterrimum parricidium patriæ, quamvis is, qui eo ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis civibus parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo verba inter ſe diſcrepare, ſed tamen unum ſonare videantur. Nunc ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, eſſe poſſit? nihil contra inutilius ei, qui id injuſte conſecutus ſit, invenio; cum ad veritatem cœpi revocare rationem. poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſolicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorumque pleniſſima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni ſunt, inquit Attius: at cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum exercitu populi Romani, populum ipſum Romanum oppreſſit, civitatemque non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem ſervire ſibi coegiſſet; hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? cujus autem vita ipſi poteſt utilis eſſe, cum ejus vitæ ea conditio ſit, ut qui illam eripuerit in maxima gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis; ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Quamquam id quidem cum ſæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio conſule iterum & à ſenatu noſtro judicatum eſt. cum enim rex Pyrrhus popu-

populo Romano bellum ultro intuliſſet; cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente; perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum, idque ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atqui, ſi ſpeciem utilitatis, opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Vtrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit; vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? ſi gloriæ cauſſa imperium expetendum eſt: ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria, ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia: Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii ſententia: quas civitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S.C. liberaviſſet, ut eæ rurſus vectigales eſſent, neque iis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Eſt ei ſenatus aſſenſus. turpe imperio, piratarum enim melior fides, quam ſenatus. At aucta vectigalia, utile igitur. Quouſque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honeſtum? poteſt autem ulli imperio quod gloria debet fultum eſſe, & benevolentia ſociorum, utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. nimis enim mihi videbatur præfracte ærarium, vectigaliaque defendere; omnia publicanis negare, multa ſociis: cum in hos benefici eſſe deberemus, cum illis ſic agere

ut

ut cum colonis noſtris ſoleremus: eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipubl. pertinebat. Male etiam Curio cum cauſſam tranſpadanorum æquam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, *Vincat utilitas*. potius diceret non eſſe æquam, quia non eſſet utilis reip. quam cum æquam eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur.

Plenus eſt ſextus liber de officiis Hecatonis talium quæſtionum, ſitnè boni viri in maxima caritate annonæ familiam non alere. [illegible]ranque partem diſputat: ſed tamen ad c[illegible]um utilitate putat officium dirigi magis, qu[illegible] humanitate. Quærit, ſi in mari jactura facienda ſit, equine pretioſi potius jacturam faciat an ſervuli vilis. hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebitne eam ſapiens ſi potuerit? negat, quia ſit injurium. Quid dominus navis? eripietne ſuum? minime, non plus, quam ſi navigantem in altum ejicere de navi velit; quia ſua non ſit. Quoad enim perventum ſit eo, quo ſumpta navis eſt, non domini eſt navis, ſed navigantium. Quid ſi in una tabula ſunt duo naufragi, hique ſint ſapientes, ſibine uterque rapiat an alter cedat alteri? cedat vero, ſed ei, cujus magis interſit vel ſua, vel reipubl. cauſſa vivere. quid ſi hæc paria in utroque? nullum erit certamen? ſed, quaſi in ſorte, aut in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid ſi pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicetne id magiſtratibus filius? nefas id quidem eſt, quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtat omnibus officiis? immo vero: ſed ipſi patriæ conducit, pios habere civeis in parenteis. Quid ſi tyrannidem occupa-

re,

re, ſi patriam prodere conabitur pater, ſilebitne filius? immo vero obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, accuſabit, minabitur etjam: ad extremum, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos accipiet imprudens pro bonis, cum id reſcierit, ſoluturuſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeatne dicere? non neceſſe putat Diogenes, Antipater viri boni exiſtimat. Hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum, alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. Si quis aurum vendens, orichalcum ſe putat vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario quod ſit millenarium? Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominavi, controverſia. Pacta & promiſſa ſemperne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo, ut prætores ſolent dicere, facta ſint? ſi quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento unquam poſtea uteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit, cum ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriæ? vitæ, & ſaluti conſulendum eſt. Quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei teſtamento ſeſtertium millies relin-

linquatur, ut antequam hereditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quod aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, necne? promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſet gravitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hereditate nil ceperit: niſi forte eam pecuniam in reipubl. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. At ne illa quidem promiſſa ſervanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaëtonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet. optavit, ut in currum patris tolleretur. ſublatus eſt inſanus: antequam conſtitit, ictu fulminis deflagravit. quanto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſervatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dediſſet, optavit interitum Hyppoliti filii ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de noverca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cum devoviſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promiſſum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda nonnunquam. Neque ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanæ mentis depoſuerit, repetat inſaniens; reddere, peccatum ſit; non reddere, officium. Quid ſi is qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat, patriæ, reddeſne depoſitum; non, credo: facies enim contra rempubl. quæ debet eſſe cariſſi-

riſſima. Sic multa, quæ natura honeſta videntur eſſe, temporibus fiunt non honeſta. facere promiſſa, ſtare conventis, reddere depoſita commutata utilitate fiunt non honeſta. Ac de iis quidem quæ videntur eſſe utilitatis contra juſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis, arbitror, dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur eſſe utilia, neque ſunt, quam ſint virtûtis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia, itemque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyſſi, (ut quidam poëtiæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eum tragœdiæ ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe. non honeſtum conſilium: At utile (ut aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otioſo cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego verò iſtam contemnendam, & abjiciendam, quoniam, quæ honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeveraſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipſe princeps juriſjurandi fuit,
Quod omnes ſcitis. ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulavit: ne quo iret, inſtitit:

Quod

Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam;
Fide ſacratum jus perpetuo falleret.

Illi verò non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factaque veniamus. M. Attilius Regulus cum conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, juratus miſſus eſt ad ſenatum, ut, niſi redditi eſſent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is, cum Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat: ſed eam, ut res declarat, falſam judicavit: quæ erat talis; manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis, quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia? quid cenſes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim eſt virtutum proprium nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in ſenatum venit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſavit: quam diu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. atque illud etiam, (ô ſtultum hominem dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ) reddi captivos negavit eſſe utile: illos enim adoleſcenteis, & bonos duces, ſe jám confectum ſenectute. Cujus cum valuiſſet auctoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit, neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuo-

ſuorum. neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci. ſed jusjurandum conſervandum putabat. itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore cauſſa, quam ſi domi ſenex captivus, perjurus, & conſularis remanſiſſet. At ſtulte, qui non modo non cenſuerit captivos remittendos, verum etiam diſſuaſerit. Quo modo ſtulte? etiamne, ſi reipubl. conducebat? poteſt autem, quod inutile reipubl. ſit, id cuiquam civi utile eſſe? Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſejungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus. nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire; propterea illa prima, & ſumma habemus, utilitatis nomen non tam ſplendidum, quam neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Iovem? at hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt. nunquam nec iraſciDeum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem perverteret. An, ne turpiter faceret? primùm minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo iſta habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium:

Fregiſtine fidem? neq; dedi, neq; do infideli cuiquam.

quam-

quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi jurisjurandi cauſſa ac cruciatum revertiſſe: ſed fit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiamſi antea non videretur. Hæc fere contra Regulum. ſed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. ſed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. jam enim non ad iram Deorum, quæ nulla eſt, ſed ad juſtitiam, & ad fidem pertinet. nam præclare Ennius,

O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Iovis.

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iovis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione eſt, majores noſtri eſſe voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuiſſet, quam ſibi nocuit ipſe Regulus. certe, ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. id autem non modo non ſummum malum, ſed nec malum quidem eſſe maxima auctoritate philoſophi affirmant. quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum nolite, quæſo, vituperare. quem enim locupletiorem quærimus, quam principem reipubl. qui retinendi officii

cauſſa cruciatum ſubierit voluntarium? Nam, quod ajunt minima de malis, id eſt, ut turpiter potius quam calamitoſe, an eſt ullum majus malum turpitudine? quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri: itaque nervoſius qui iſta diſſerunt, ſolum audent malum dicere id quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idcirco recte à poëta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi hinc ſibi ſumunt nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne quæratur latebra perjurio. Eſt autem etiam jus bellicum, fideſque jurisjurandi ſæpe hoſti ſervanda. quod enim ita juratum eſt, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſervandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum perjurium eſt: ut, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi juratus quidem id non feceris. nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium, cum hoc non fides eſſe debet, nec jusjurandum commune. non enim falſum jurare, pejerare eſt: ſed quod ex animi tui ſententia juraveris, ſicut verbis concipitur, more noſtro, id non facere, perjurium eſt. ſcite enim Euripides,

Iuravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones, pactioneſque bellicas, & hoſtileis perturbare perjurio. cum juſto enim, & legitimo hoſte res gerebatur: adverſus quem & totum jus feciale, & multa ſunt jura communia. quod ni ita eſſet, nunquam claros viros ſenatus vinctos

hoſtibus dediſſet. At vero T. Veturius, & Sp. Poſthumius, cum iterum conſules eſſent. quas, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant dediti ſunt his: injuſſu enim populi, ſenatuſque fecerant. eodemque tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tum tribuni pleb. erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur: atque hujus deditionis ipſe Poſthumius, qui debebatur, ſuaſor, & auctor fuit. quod idem multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quàm L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua excepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic quam Q. Pompeius: quo, cum in eadem cauſſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. hic ea, quæ videbatur, utilitas plus valuit, quàm honeſtas: apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim, quaſi verò forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet? quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo judicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſſam, ut eſſet judicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captivi profecto Pœnis redditi eſſent; ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam, quod ajunt, quod valde utile ſit, id fieri honeſtum: immo verò eſſe, non fieri. Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec, quia utile, honeſtum eſt: ſed, quia honeſtum, utile.

Quare

Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quod captivos retinendos cenſuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad adſtringendam fidem jurejurando majores arctius eſſe voluerunt. id indicant leges in Duodecim Tabulis; indicant ſacra; indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte devincitur fides: indicant notationes, animadverſioneſque cenſorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando, judicabant. L. Manlio, A. filio, cum dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quos is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet. Criminabatur etiam, quod Titum filium, qui Torquatus poſtea eſt appellatus, ab hominibus relegaſſet, & ruri habitari juſſiſſet. quod cum audiviſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri; accurriſſe Romam & prima luce Pomponii domum veniſſe dicitur. cui cum eſſet nuntiatum; quod illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurrexit è lectulo, remotiſque arbitris ad ſe adoleſcentem juſſit venire. ad ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, juravitque ſe illum ſtatim interfecturum niſi jusjurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. Iuravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur ſibi à cauſſa deſiſtere neceſſe eſſet. Manlium miſſum fecit, tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is eſt, qui

ad Anienem Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati: magnus vir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & ſeverus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conſervando jurejurando, ſic decem illi, quos poſt Cannenſem pugnam juratos ad ſenatum miſit Annibal, in caſtra rediturós ea, quorum erant potiti Pœni, niſi de redimendis captivis impetraviſſent, ſi non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit, ex decem nobiliſſimis, qui tunc erant miſſi, novem revertiſſe, à Senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paullo poſt, quam egreſſus erat è caſtris rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remanſiſſe. reditu enim in caſtra, liberatum ſe eſſe jurejurando interpretabatur: non recte; fraus enim diſtringit, non diſſolvit perjurium. Fuit igitur ſtulta calliditas perverſe imitata prudentiam. itaque decrevit ſenatus, ut ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent à Paullo, & Varrone conſulibus. eos Senatus non cenſuit redimendos, cum id parva pecunia fieri potuiſſet: ut eſſet inſitum militibus noſtris aut vincere, aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Annibalis ſcribit idem, quod ſenatus, populuſque R. rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, quæ videntur utilia, vincuntur. Attilius autem ille, qui Græce ſcripſit hiſtoriam plureis, ait fuiſſe, qui in caſtra revertiſſent, eadem

dem fraude, ut jurejurando deliberarentur, eoſque à cenſoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis: perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractoque fiant, quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipubl. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet, non eſſe utilia. quia ſunt flagitioſa, fœda, & turpia. Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerii philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. quibus obſoletis, floret Epicurus, ejuſdem fere adjutor; auctorque ſententiæ. Cum his, velis equiſque (ut dicitur,) ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modo utilitas, ſed vita omnis beata, corporis firma conſtitutione, ejuſque conſtitutionis ſpe explorata, ut à Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certe hæc utilitas, & quidem ſumma, (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique ſuavitates? quam miſer virtutis famulatus ſervientis voluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil iſto eſſe jucundius; quid excogitari poteſt turpius? Iam, qui dolorem ſummum malum dicat apud eum, quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborumque contentio. quamvis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore, tamen non id ſpectandum eſt.

quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut ſi illum audiam de continentia, & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua hæret, ut ajunt: nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus quoquo modo poſſunt, non incallide tergiverſantur. prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iuſtitia vacillat, vel jacet potius, omneſque eæ virtutes, quæ in communitate, cernuntur & in ſocietate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quam amicitia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico: qui ſe dirempturos controverſiam putaverunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulaviſſent. non recipit iſtam conjunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. nec verò finis bonorum & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & temperari poteſt. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis diſputata. nunc ad propoſitum.

poſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ videretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin autem ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati; condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quamquam tibi hi tres libri Cratippi inter commentarios, tanquam hoſpites erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas; quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara voce patria revocaſſet; aliquando me quoque audires: ſic, quoniam hic voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his temporibus, quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem, ut ſpero, &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero: tibique perſuade, te mihi quidem eſſe cariſſimum, ſed multo fore cariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſque lætabere.

M. T. CICERONIS

CATO MAIOR,

VEL

DE SENECTUTE

ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi perſonæ;

SCIPIO, CATO, LÆLIUS.

O Tite, *ſi quid ego adjuro, curamve levaſſo,*
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit præmii.

Licet enim mihi verſibus iiſdem affari te, Attice, quibus affatur Flaminium, ille vir haud magna cum re, ſed plenus fidei. Quanquam certo ſcio, non ut Flaminium, ſollicitari te, Tite, ſic nocteiſque dieſque. Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen ſolum Athenis deportaſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo, & tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus meipſum, interdum gravius commoveri. quarum conſolatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt aliquid ad te de ſenectute conſcribere. hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut jam urgentis, aut certo adventantis ſenectutis, & te,

& me

& me ipſum levari volo. etſi te quidem id modice, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certo ſcio. Sed mihi, cum de ſenectute vellem aliquid ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque noſtrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omneis abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam, & jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari philoſophia poterit: cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de ceteris & diximus alias multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quo majorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admiranteis, quod is tam facile ſenectutem ferat, iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditius videbitur diſputare, quam conſuevit ipſe in ſuis libris; attribuito Græcis litteris. quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam. SCIPIO. Sæpenumero admirari ſoleo cum C. hoc Lælio, cum cæterarúm rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maxime, quod nunquam gravem tibi ſenectutem eſſe perſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætna gravius dicant ſuſtinere. CAT. Rem haud ſane, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. quibus enim nihil eſt in ipſis opis ad bene, beateque vivendum, iis omnis ætas gravis eſt: qui autem omnia bona à ſe

ipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat: quo in genere eſt in primis ſenectus: quam ut adipiſcantur, omnes optant, eandem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atque perverſitas. Obrepere ajunt eam citius, quam putaſſent. primum, quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia, obrepit? deinde, qui minus gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent; quam ſi octogeſimum? præterita enim ætas quamvis longa cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, quæ utinam digna eſſet opinione veſtra noſtroque cognomine, in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam Deum, ſequimur eique paremus: à qua non veriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inerti poëta eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempeſtiva quaſi vietum, & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. quid enim eſt aliud gigantum more bellare cum Diis, niſi naturæ repugnare? LÆ. Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi quoniam volumus (ſperamus quidem certe) ſenes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. CA. Faciam vero, Læli, præſertim ſi utrique veſtrum gratum, ut dicis, futurum eſt. LÆ. Volumus ſane, ni moleſtum eſt tibi, Cato, tanquam longam aliquam viam confeceris; qua nobis quo-

quoque ingrediendum ſit iſthuc, quo perveniſti, videre quale ſit. CA. Faciam, ut potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis æqualium meorum, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facilime congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri ferè æquales, deplorare ſolebant; tum, quod voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent; tum, quod ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent; reliquiſque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi ſenectutem ſine querela; qui, ſe, & libidinum vinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. Sed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate. moderati enim, nec difficiles, nec inhumani ſenes tolerabilem ſenectutem agunt: importunitas autem & inhumanitas omni ætati moleſta eſt. LÆ. Eſt, ut dicis, Cato, ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem videri, id autem non poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidem, Læli, aliquid, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius nobilis, nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute dici poteſt. nec enim in ſumma inopia levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem, nec inſipienti, etiam in ſumma copia, non gravis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio,

& Læli, arma ſenectutis, artes exercitationeſque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum diu multumque vixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum, quia nunquam deſerunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id quidem maximum eſt) verum etiam, quia conſcientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundiſſima eſt. Ego Q. Maximum eum, qui Tarentum recepit, ſenem adoleſcens ita dilexi, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec ſenectus mores mutaverat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate profectum. Anno enim poſtquam conſul primum fuerat, ego natus ſum. cumque eo quartum conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintoque anno poſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum prætor: quem magiſtrum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem illi admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cum plane grandis eſſet, & Hannibalem, juveniliter exſultantem patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magis magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo conſilio recepit? cum quidem, me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido, fugerat in arcem glorianti, atque dicenti; mea opera Q. Fabi, Tarentum recepiſti? Certe, inquit, ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec vero in armis præſtantior, quam in toga; qui conſul iterum,

iterum, Sp. Carvilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra ſenatus auctoritatem dividenti: augurque cum eſſet, auſus eſt dicere, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gererentur, quæ contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quam quomodo ille mortem Q. filii tulit, clari viri & conſularis. eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus, ſed intus, domique præſtantior: qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris, augurii? multa etiam, ut in homine Romano, litteræ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella, cujus ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde diſcerem, neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtreis navaleiſve pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur: eſt etiam quiete, & pure, atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſtea: cujus magiſter Leontinus Gorgias centum & ſeptem complevit annos, neque unquam in ſuo ſtudio, atque opera ceſſavit. qui, cum ex eo quæ-

quæreretur, cur tam diu eſſe vellet in vita: Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. præclarum reſponſum, & docto homine dignum: ſua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt? quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectu' quieſcet:

Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem meminiſſe probè poteſtis: anno enim undevigeſimo poſt ejus mortem hi conſules, T. Flaminius, & M. Attilius, facti ſunt. ille autem Scipione, & Philippo iterum conſulibus mortuus eſt, cum ego, quinque & ſexaginta annos natus, legem Voconiam magna voce, & bonis lateribus ſuaſiſſem, ſed annos ſeptuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem & ſenectutem, ut eis pene delectari videretur. Etenim, cum complector animo, quatuor reperio cauſſas, cur ſenectus miſera videatur; unam, quod avocet à rebus gerendis: alteram quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus; quartam quod haud procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſſarum quantum quæque valeat, quamque ſit juſta, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit, quibus? an iis, quæ in juventute geruntur, & viribus? nullæne igitur res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus Scipio ſocer optimi viri, filii mei? ceteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempub. conſilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii ſenectutem acce-

accedebat etiam, ut cæcus eſſet : tamen, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho fœduſque faciendum, non dubitavit illa dicere, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo vobis mentes, recta quæ ſtare ſolebant
Ante hac, dementi ſeſe flexere ruina?

Cæteraque graviſſime. notum enim vobis carmen eſt : & tamen ipſius Appii extat oratio. Atque hæc ille egit ſeptem & decem annis poſt alterum conſulatum: cum inter duos conſulatus, anni decem interfluxiſſent, cenſorque ante ſuperiorem conſulatum fuiſſet. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſane fuiſſe : & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda verſari ſenectutem negant : ſimileſque ſunt, ut ſi quis gubernatorem in navigando nihil agere dicat, cum alii malos ſcandant, alii per foros curſitent, alii ſentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, quietus ſedeat in puppi. Non facit ea, quæ juvenes: at vero multo majora, & meliora facit. non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ geruntur, ſed conſilio, auctoritate, ſententia : quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. niſi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cum bella non gero : at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo; & Carthagini, male jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio. de qua vereri non ante deſinam, quam illam exciſam eſſe cognovero. quam palmam utinam Dii immortales, Scipio tibi reſervent, ut avi reliquias perſequare : cujus à morte ſextus hic & trigeſimus annus eſt. ſed memoriam illius viri omnes excipient anni conſequen-

quentes. anno ante me cenſorem mortuus eſt, novem annis poſt meum conſulatum, cum conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut cominus gladiis uteretur, ſed conſilio, ratione, ſententia. quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium majores noſtri appellaſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. Quod ſi legere, aut audire voletis externa; maximas reſp. ab adoleſcentibus labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis.

Cedo, qui veſtram rempub. tantam amiſiſtis tam cito?

Sic enim percunctanti, ut eſt in Nævii Ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, ſtulti adoleſcentuli.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. credo, niſi eam exerceas, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium civium perceperat nomina: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos, qui ſunt novi, ſed eorum patres etiam, & avos; nec ſepulchra legens, vereor (quod ajunt) ne memoriam perdam. his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quemquam ſenum audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet. omnia, quæ curant, meminerunt, vadimonia conſtituta, qui ſibi, cui ipſi debeant. Quid juriſconſulti, quid pontifices, quid augures, quid philoſophi ſenes, quam

multa

multa meminerunt? manent ingenia ſenibus,modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolum in claris, & honoratis viris,ſed in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit. qui propter ſtudium, cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus eſt, ut, quemadmodum noſtro more, male rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet,ſic illum, quaſi deſipientem,à re familiari removerent judices. tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſerat, Oedipum Colonium recitaſſe judicibus, quæſiſſeque, num illud carmen deſipientis videretur. quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus. num igitur hunc, num Heſiodum, Simonidem, Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem,num Xenocratem,num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etjam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum coëgit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus his ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos, vicinos, & familiareis meos, quibus abſentibus nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in his minus hoc mirum. nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe vivere, ſed iidem in iis elaborant, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri ſæculo proſint,

ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubi-

dubitat agricola, quamvis ſenex quærenti, cui ſerat, reſpondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à majoribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente, quam illud;

Ædepol ſenectus, ſi nil quidquam aliud vitii
Apportet ſecum, cum advenit: unum id ſat eſt:
Quod diu vivendo, multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortaſſe, quæ vult, atque in ea, quæ non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitioſius:

Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

Iucundum potius, quàm odioſum. ut enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur; leviorque eſt eorum ſenectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur, nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi eſſe jucundos. Sed videtis, ut ſenectus non modo languida, atque iners non ſit, verum etiam ſit operoſa, ſemper agens aliquid & moliens, tale ſcilicet, quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem verſibus gloriantem videmus; qui ſe, quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras ſenex didici: quas quidem ſic avide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens; ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem (vellem equidem & illud: diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in litteris certe elaboravi. Nec nunc quidem vires deſidero adoleſcentis,

(is enim

(is enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plus, quam adoleſcens tauri, aut elephantis deſiderabam. quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo uti decet, & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui cum jam ſenex athletas ſe in curriculo exercenteis videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymanſque dixiſſe: At hi quidem mortui jam ſunt. Non vero tam iſti, quam tu ipſe nugator. neque enim ex te unquam es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sext. Ætius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Craſſus: à quibus jura civibus præſcribebantur: quorum uſque ad extremum ſpiritum eſt provecta prudentia. orator, metuo, ne langueſcat ſenectute. eſt enim munus ejus non ingenii ſolum, ſed laterum etiam, & virium. omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos meos: ſed tamen eſt decorus ſenis ſermo quietus, & remiſſus; facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. quod ſi ipſe exſequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim jucundius ſenectute ſtipata ſtudiis juventutis? anne eas quidem vireis ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentes doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat; quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magiſtri non boni putandi. quamvis conſenuerint vires, atque defecerint. etſi iſta ipſa defe-

ctio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quam ſenectutis. libidinoſa enim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit. ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere. quanquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur. videtis enim, ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis prædicet. tertiam enim jam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera prædicans de ſe, nimis videretur aut inſolens, aut loquax. etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad ſuavitatem nullis egebat corporis viribus. & tamen dux ille Græciæ nunquam optat, ut Ajacis ſimileis habeat decem, at ut Neſtoris. quod ſi acciderit, non dubitat quin brevi ſit Troja peritura. Sed redeo ad me. Quartum ago annum & octogeſimum, vellem id quidem poſſe, quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis eſſe viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt cum tribunus militum depugnavi apud Thermopylas Man. Acilio Glabrione conſule: ſed tamen, ut videtis, non plane me enervavit, non afflixit ſenectus: non curia vireis meas deſiderat, non Roſtra; non amici, non clientes,

non

non hoſpites. Nec enim unquam ſum aſſenſus illi veteri, laudatoque proverbio, quod monet mature fieri ſenem, ſi diu velis ſenex eſſe. ego vero me minus diu ſenem eſſe mallem, quam eſſe ſenem ante, quam eſſem: itaque nemo adhuc convenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam veſtrum utervis. nec vos quidem T. Pontii centurionis vireis habetis. num iccirco eſt ille præſtantior? moderatio modo virium adſit, & tantum, quantum poteſt, quiſque nitatur: næ ille non magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bovem. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vireis ingenii dari? Denique iſto bono utare, dum adſit: cum abſit, ne requiras. niſi forte adoleſcentes pueritiam, paullum ætate progreſſi adoleſcentiam debent requirere. curſus eſt certus ætatis, & via una naturæ, eaque ſimplex, ſuaque cuique parti ætatis tempeſtivitas eſt data. ut enim infirmitas puerorum eſt, ferocitas juvenum, gravitas jam conſtantis ætatis: ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus Maſſaniſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere, cum equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem; itaque exſequi omnia regis officia, & munera. poteſt igitur exercitatio, & temperantia in ſenectute etiam aliquid conſervare priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute vires nec poſtulantur quidem vires à ſenectute. ergo & legibus, & inſtitutis, vacat

ætas

ætas noſtra muneribus iis, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. At ita multi ſunt imbecilles ſenes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exſequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed commune invaletudinis. Quam fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quod niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen civitatis. ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, ejuſque vitia diligentia compenſanda ſunt: pugnandum, tanquam contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori ſolum ſubveniendum eſt, ſed menti, atque animo multo magis. nam hæc quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, exſtinguuntur ſenectute. Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingraveſcunt: animi autem exercendo levantur. Nam quos ait Cæcilius comicos ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliviosos, diſſolutos. quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomniculoſæ ſenectutis, ut petulantia, ut libido magis eſt adoleſcentium, quam ſenum, nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum levium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tan-

tantas clientelas, Appius regebat & ſenex, & cæcus. intentum enim animum, tanquam arcum, habebat: nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti: tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſervi, verebantur liberi, carum omnes habebant. vigebat in illa domo mos patrius, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi jus ſuum retinet, ſi nemini mancipata eſt, ſi uſque ad ultimum ſpiritum dominatur in ſuos. Ut enim adoleſcentem, in quo aliquid ſenile, ſic ſenem, in quo aliquid eſt adoleſcentis, probo. quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi liber Originum eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſſarum illuſtrium, quaſcunque defendi, nunc quam maxime orationes conficio: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis litteris utor: Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoquo die dixerim, audiverim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his deſudans, atque elaborans, corporis vireis non magnopere deſidero: adſum amicis: venio in ſenatum frequens: ultroque affero res multum & diu cogitatas, eaſque tueor animi, non corporis viribus, quæ ſi exſequi nequirem: tamen me lectulus oblectaret, ipſa cogitantem, quæ jam agere non poſſem: ſed, ut poſſim, facit acta vita. ſemper enim in his ſtudiis, laboribuſque viventi non intelligitur, quando obrepat ſenectus. ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit, nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio ſenectutis, quod eam carere dicunt

cunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! ſiquidem id aufert à nobis, quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum: accipite enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem peſtem quam voluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc rerump. everſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret: ſtupra vero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, niſi voluptatis. cumque homini ſive natura, ſive quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet? huic divino muneri, ac dono nihil eſſe tam inimicum, quam voluptatem: nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum eſſe, nec omnino in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere. quid quo magis intelligi poſſet, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet; quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, tamque peſtiferum, quam voluptatem; ſiquidem ea, cum major eſſet, atque longinquior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prœlio Sp. Poſthumius, T. Veturius conſules, ſuperati ſunt; locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter, qui

in

in amicitia populi Rom. permanſerat, ſe à majoribus natu accepiſſe dicebat; cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum veniſſe L. Camillo, P. Claudio conſulibus, reperio. Quorſum hæc? ut intelligeretis ſi voluptatem aſpernari ratione, & ſapientia non poſſemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. impedit enim conſilium voluptas, rationis inimica; ac mentis (ut ita dicam) perſtringit oculos; nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus feci, ut fortiſſimi viri T. Flaminii fratrem L. Flaminium è ſenatu ejicerem, ſeptem annis poſtquam conſul fuiſſet: ſed notandam putavi libidinem. Ille enim, cum eſſet conſul in Gallia, exoratus in convivio à ſcorto eſt, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſſent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre ſuo cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi vero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido. quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe audivi à majoribus natu, qui ſe pueros porrò à ſenibus audiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quod cum apud Pyrrhum regem legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapientem profiteretur, eumque dicere omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes Man. Curium & Ti. Coruncanium, optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſique Pyrrho perſuaderetur; quo facilius vinci poſſent, cum ſe voluptatibus dedidiſſent. Vixerat Man. Curius cum P. Decio: qui quinquennio ante eum conſulem ſe pro republ. quarto conſulatu

devoverat. norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex ſua vita, tum ex ejus, quem dico, Pub. Decii facto judicabant, eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodque ſpreta & contempta voluptate, optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur hæc tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt. quod ea voluptates nullas magnopere deſiderat, caret epulis, extructiſque menſis & frequentibus poculis: caret etiam vinolentia, & cruditate, & inſomniis; ſed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obſiſtimus: (divinus enim Plato eſcam malorum appellat voluptatem, quod ea videlicet homines capiantur, ut piſces) quanquam immoderatis epulis caret ſenectus, modicis tamen delectari poteſt. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos primus claſſe devicerat, redeuntem à cœna ſenem ſæpe videbam puer, delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ ſibi nullo exemplo privatus ſumſerat. tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipſum revertor. Primum habui ſemper ſodaleis. ſodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Ideis magnæ matris acceptis. epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modice: ſed erat quidam fervor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. neque enim ipſorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Bene enim majores accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt, melius, quam Græci, quia hoc idem tum compotatio-

ſtationem, tum concœnationem vocant. ut, quod in eo genere minimum eſt, id maxime probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus ſolum, qui pauci jam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate atque vobiſcum: habeoque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quod ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidam naturalis motus, non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis carere ſenſi ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant à majoribus inſtituta; & is ſermo, qui more majorum, à ſummo magiſtro adhibetur in poculo; & pocula, ſicut in Sympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia; & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus: quæ quidem etiam in Sabinis perſequi ſoleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quam maxime poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus, credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confecta ætate quæreret, utereturne rebus venereis? Dii meliora, inquit: libenter vero iſtinc, ſicut à domino agreſti, ac furioſo, profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum fortaſſe, & moleſtum eſt carere: ſatiatis vero, & expletis jucundius eſt carere quàm frui. quanquam non caret is qui non deſiderat, hoc ego non deſiderare, dico eſſe jucundius. Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentius, primum parvulis

fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea ſpectat, delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic adoleſcentia, voluptates prope intuens, magis fortaſſe lætatur: ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans, tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tanquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecumque, ut dicitur, vivere: ſi verò habet aliquod tanquam pabulum ſtudii atque doctrinæ nihil eſt otioſa ſenectute jucundius. Mori videamus in ſtudio dimetiendi pene cæli atque terræ Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum mane cœpiſſet? quam delectabat eum, defectiones ſolis & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid in levioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? quam gaudebat bello ſuo Punico Nævius: quam Truculento Plautius? quam Pſeudolo? Vidi etiam ſenem Livium: qui cum ſeptem annis ante, quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Cethego, Tuditanoque conſulibus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii, & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus eſt? atque eos omneis, quos commemoravi, his ſtudiis flagranteis ſenes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte *ſuadæ medullam* dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem: quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ?

Atque

Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut ante dixi, ſeneſcere ſe multa indies diſcentem: qua voluptate animi nulla certe poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit, quod accepit; ſed alias minore, plerumque majore cum fœnore, quanquam me quidem non fructus modo, ſed etjam ipſius terræ vis, ac natura delectat, quæ cum gremio mollito ac ſubacto, ſparſum ſemen excepit, primum id occatum cohibet: ex quo occaſio, quæ hoc efficit, nominata eſt; deinde tepefactum vapore, & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cum emerſit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra avium minorum morſus munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? ſatiari delectatione non poſſum: ut meæ ſenectutis requietem, oblectamentumque noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramoſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, vini radices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? vitis quidem, quæ natura caduca eſt,

niſi fulta eſt, fertur ad terram; eadem, ut ſe dirigat, claviculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, & in omneis parteis nimia fundatur. itaque ineunte vere, in iis, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uva ſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtatu; deinde maturata dulceſcit; veſtitaque pampinis nec medio tempore caret, & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe cum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolum, ut antè dixi, ſed & cultura, & natura ipſa delectet, adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium, ſarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid agri foſſiones, repaſtinationeſque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laërtem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec vero ſegetibus ſolum & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed hortis etiam atque pomariis, tum pecudum paſtu, apum examinibus, florum omnium varietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea

ipſa,

ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio longiora. ignoſcetis autem. nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum: & ſenectus eſt natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis. cujus ego villam contemplans, (abeſt enim non longe à mea) admirari non ſatis poſſum vel hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit, ſed iis, qui haberent aurum, imperare. poteratne tantus animus non efficere jucundam ſenectutem? Sed venio ad agricolas; ne à me ipſo recedam. In agris erant tunc ſenatores, id eſt ſenes; ſiquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatum eſt, eum dictatorem eſſe dictum, cujus dictatoris juſſu, magiſter equitum C. Servilius Hala Sp. Melium, regnum appetentem, occupatum interemit. à villa in ſenatum accerſebantur & Curius, & cæteri ſenes, ex quo, qui eos accerſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricultione oblectabant? mea quidem ſententia, haud ſcio, an ulla poſſit eſſe beatior vita; neque ſolum officio, quod hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris, ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate, copiaque rerum omnium, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam Deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, & penaria eſt, villaque tota lo-

ta locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. jam, horum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. conditiora facit hæc ſupervacaneis operis aucupium, atque venatio. Quid de prætorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumve ſpecie dicam? brevi præcidam, agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat, atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione melius vel igni? aut viciſſim umbris aquiſve refrigerari ſalubrius: Sibi habeant igitur arma, ſibi equos; ſibi haſtas, ſibi clavam & pilam; ſibi natationes, atque curſus; nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras? id ipſum, utrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſe, ut facitis. quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur; atque, ut intelligatis nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtanti ingenio, atque imperii gloria, cum Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona à ſociis attuliſſet, & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe. cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe,

xiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etjam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe. Atqui ego ſum omnia iſta dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. tum Lyſandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro, multiſque gemmis, dixiſſe, Recte verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & inprimis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Corvinum ad centeſimum annum accepimus vitam perduxiſſe, cum eſſet acta jam ætate in agris, eoſque coleret: cujus inter primum & ſextum conſulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. Ita quantum ſpatium ætatis majores ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atque hujus extrema ætas hoc beatior, quam media; quod auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex autem ſenectutis auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino, in quem illud elogium unicum: VNO ORE PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. notum eſt carmen inciſum ſepulcro. jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum nuper P. Craſſum pontificem maximum, quem poſtea M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paullo aut Africano loquar? aut jam antè de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honora-

ta præſertim, tantam auctoritatem; ut ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi, Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre poſſunt: ſed honeſte acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia, atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentiſſime obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. nuſquam enim tantum tribuitur ætati; nuſquam eſt Senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt: cum Athenis, ludis, quidam in Theatrum grandis natu veniſſet, magno conſenſu locum ei nuſquam datum à ſuis civibus: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, legati cum eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omneis, & ſenem feſſum recepiſſe: quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quemdam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quiſque ætate antecedit, ita ſententia principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis compa-

parandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam avari: ſed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis, ac moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idque cum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt, quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic ſe res habet. ut enim non omne vinum, ſic non omnis natura vetuſtate coaceſcit. ſeveritatem in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. avaritia vero ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. Poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quam, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere? Quarta reſtat cauſſa, quæ maxime augere atque ſolicitam habere noſtram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe. ô miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquo eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri poteſt. quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus, quamvis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quin etiam ætas illa multo plureis,

quam noſtra mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes: gravius ægrotant: triſtius curantur: itaque perpauci veniunt ad ſenectutem. quod ni ita accideret, melius, & prudentius videretur. mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino civitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens diu ſe eſſe victurum; quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. quid enim ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex ne quod ſperet quidem habet. At eſt eo meliore conditione, quam adoleſcens; cum id, quod ſperat ille, hic jam conſecutus eſt. ille vult diu vivere? hic diu vixit. Quanquam ô dii boni quid eſt in hominis vita diu? da enim ſupremum tempus: exſpectemus Tarteſſiorum regis ætatem. fuit enim, ut ſcriptum video, Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. ſed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo eſt aliquid extremum. cum enim id advenit, tunc illud quod præteriit, effluxit: tantum manet, quod virtute, & recte factis ſis conſecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni, nec præteritum tempus umquam revertitur; nec quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet eſſe contentus. neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda fabula eſt; modo, in quocunque fuerit actu, probetur. neque ſapienti uſque

ad,

ad, Plaudite, veniendum. breve enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteque vivendum. ſin, proceſſeris longius; non magis dolendum eſt, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis ſuavitate, æſtatem, autumnumque veniſſe. ver enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt; fructus autem ſenectutis eſt, ut ſæpe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia verò, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam, quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, adverſante & repugnante natura. Itaque adoleſcentes ſic mihi mori videntur, ut cum aquæ multitudine flammæ vis opprimitur; ſenes autem ſicut cum ſua ſponte, nulla adhibita vi, conſumptus ignis extinguitur. & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi avelluntur; ſi matura & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas. quæ mihi quidem tam jucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione eſſe venturus. ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exſequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quam adoleſcentia, & fortior. Hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt, cum illi quærenti, qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret; reſpondiſſe dicitur, ſenectute. Sed vivendi finis eſt optimus, cum, integra mente certiſque ſenſibus opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentavit, natura diſſolvit.

ſolvit. ut navem, ut ædificium idem deſtruit facillime, qui conſtrúxit: ſic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura diſſolvit. nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facile divellitur. ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit. vetat Pythagoras, injuſſu Imperatoris, id eſt Dei, de præſidio, & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. vult credo ſe eſſe carum ſuis ſed haud ſcio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu Faxit.

Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur. Iam, ſenſus moriendi, ſi quis poteſt eſſe, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni. poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. ſed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus, ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. moriendum enim certe eſt, & id incertum, an eo ipſo die. mortem igitur, omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo conſiſtere? de qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur cum recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſervaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt, non avum tuum L. Paullum, qui morte ſua luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum ne crudeliſſi-

mus

mus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt; ſed legiones noſtræ; quod ſcripſi in Originibus. in eum ſæpe locum profectus alacri animo & erecto, unde ſe nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? omnino, ut mihi quidem videtur, rerum omnium ſatietas vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea jam conſtans requirit ætas, quæ media dicitur? ſunt etiam ejus ætatis: ne ea quidem à ſenectute quæruntur. ſunt extrema quædam ſtudia ſenectutis. ergò ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. quod cum evenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere. quod eo meliùs mihi cernere videor, quod ab ea propius abſum. Ego veſtros patres, Scipio, tuque C. Læli, viros clariſſimos, mihi amiciſſimos, vivere, arbitror, & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita numeranda. nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. Eſt enim cœleſtis animus ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatique contrarium, ſed credo Deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque conſtantia. Nec me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, ut ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas. Audiebam Pythagoram,

ram, Pythagorioſque incolas pene noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex univerſi mente divina delibutos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio: cum tanta celeritas ſit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tot ſcientiæ, tot inventa, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cumque animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe moveat, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus: &, cum ſimplex animi ſit natura, neque habeat in ſe quidquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnoque eſſe argumento, homines ſcire pleraque ante quam nati ſint, quod jam pueri, cum arteis difficileis diſcant, ita celeriter res innumerabileis arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, ſed reminiſci, & recordari. Hæc Platonis fere. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi cariſſimi filii, me cum à vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis; ſed, eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur eſſe creditote, etiamſi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui teneremus.

Mihi

Mihi quidem numquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, vivere; cum exiſſent ex iis, emori: nec verò tum animum eſſe inſipientem, cum ex inſipienti corpore evaſiſſet: ſed cum omni admiſtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. atque etiam, cum hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum, perſpicuum eſt, quo quæque diſcedat. abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus nec, cum adeſt, nec cum diſcedit, apparet. Iam verò videtis, nihil morti tam eſſe ſimile, quàm ſomnum. atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem ſuam. multa enim, cum remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt, ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe plane corporis vinculis relaxarint. Quare, ſi hæc ita ſunt; ſic me colitote, inquit, ut Deum: ſin interiturus una eſt animus cum corpore; vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam noſtri pie, inviolateque ſervabitis. Cyrus quidem hæc moriens: nos, ſi placet, noſtra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos, Paullum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtanteis viros, quos enumerare non eſt neceſſe, talia conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent, niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores, diurnos nocturnoſque domi militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam quibus vitam, eſſem terminaturus? nonne melius multo fuiſſet, otioſam ætatem, & quietam, ſine ullo labore

bore aut contentione, traducere? ſed neſcio quomodo animus erigens ſe poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſſet è vita, tum denique victurus eſſet, quod quidem ni ita ſe haberet: ut animi immortales eſſent, haud optimi cujuſque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? nonne vobis videtur animus, is qui plus cernat & longius, videre ſe ad meliora proficiſci; ille autem, cujus obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui, & dilexi, videndi. neque verò eos ſolum convenire aveo, quos ipſe cognovi, ſed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipſe conſcripſi. Quo quidem me proficiſcentem, haud ſane quis facile retraxerit, nec tanquam Pelium recoxerit. Quod ſi quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem. nec vero velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce revocari. quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? ſed habeat ſane, habet certe tamen aut ſatietatem aut modum: non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti, ſæpe fecerunt. nec me vixiſſe pœnitet: quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem. & ex vita iſta diſcedo, tanquam hoſpitio non tanquam ex domo: commorandi enim natura diverſorium nobis dedit, non habitandi locum. O præclarum diem, cum ad illud divinorum animorum conſilium, cœtumque proficiſcar; cumque ex hac turba & colluvione diſcedam. proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi, verum etiam ad Catonem meum, quo nemo

vir.

vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cujus à me corpus crematum eſt; quod contra decuit ab illo meum: animus verò, non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum; non quod æquo animo ferrem, ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) levis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam jucunda. Quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortaleis eſſe credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam, non vereor, ne hunc errorem meum philoſophi mortui irrideant.

Quod ſi non ſumus immortales futuri: tamen extingui hominem ſuo tempore optabile eſt. nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic vivendi modum. ſenectus autem peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus præſertim adjuncta ſatietate. Hæc habui de Senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis; ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. T.

M. T. CICERONIS
LÆLIUS,
Vel
DE AMICITIA,
ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi perſonæ,

FANNIUS, SCÆVOLA, LÆLIUS.

QUintus Mucius augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo memoriter & jucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam ſumpta virili toga, ut quoad poſſem, & mihi liceret, à ſenis latere numquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa breviter, & commode dicta, memoriæ mandabam; fierique ſtudebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli: quem unum noſtræ civitatis & ingenio, & juſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc alias. nunc redeo ad augurem. Cum ſæpe multa narravet, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem ut ſolebat, cum & ego eſſem una, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum erat multis in ore. Meminiſti enim profecto, ut opinor, Attice, &

eo

eo magis, quod P. Sulpitio utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio à Q. Pompejo, qui tum erat conſul diſſidere, quicum conjunctiſſime & amantiſſime vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel quærela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani. cujus diſputationis ſententias memoriæ mandavi. quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. quaſi enim ipſos introduxi loquenteis; ne inquam, & inquit, ſæpius interponeretur atque ideo feci, ut tamquam à præſentibus coram haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet, cum accepiſſemus à patribus, maxime memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret. quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate & eorum illuſtrium plus neſcio quo pacto videtur habere gravitatis: itaque ipſa mea legens ſic afficior interdum, ut Catonem non me, loqui exiſtimem. ſed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum

cum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quod erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior:, nunc Lælius & ſapiens, (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens de amicitia loquitur. tu velim à me animum parumper avertas. Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani: ab iis ſermo oritur: reſpondet Lælius: cujus tota diſputatio eſt de amicitia: quam legens tu ipſe cognoſces. FAN. Sunt iſta vera, Læli; nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior: ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapientem, & appellant & exiſtimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni, ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem: ſed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens eſſe in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum uſum habebat, multaque ejus in Senatu, & in foro vel proviſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acutè ferebantur. propterea quaſi cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis/ Te autem alio quodam modo dicunt, non ſolum natura, & moribus, verum etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. nam, qui ſeptem appellantur, eos qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſque caſus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scævola, quonam pacto mortem

Afri-

Africani feras, eoque magis, quod his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti auguris; commentandi cauſſa, ut aſſoles, veniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſimè ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. S C Æ. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis tum ſummi viri, tum amantiſſimi morte, ferre moderate, nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ: quod autem his nonis in collegio noſtro non affuiſſes, valetudinem cauſſam, non mœſtitiam fuiſſe. L Æ. Recte tu quidem, Scævola, & vere. nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpavi cum valerem abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homine poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum, tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amicè. ſed, ut mihi videris, non rectè judicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quo modo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit; memineram Paullum, viderem Cajum: ſed hi nec comparantur Catoni, maximo, & ſpectato viro. quamobrem cave Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum judicavit. hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (ut jam cum utroque loquar) ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moveri negem; quam id rectè faciam, viderint ſapientes: ſed certe mentiar. moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit, & ut confirmare poſſum, nemo certe fuit. ſed non egeo medicina: me ipſe

con-

conſolor, & maxime illo ſolatio, quod eo errore careo, quo, amicorum deceſſu, plerique angi ſolent. nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto. mihi accidit, ſi quid accidit. ſuis autem incommodis graviter angi, non amicum, ſed ſeipſum amantis eſt. Cum illo verò quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet? quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili virtute ſuperavit: cui conſulatum petiit nunquam, factus eſt conſul bis, primum ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore, reipubl. pene ſero: qui, duabus urbibus everſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, verum etiam futura bella delevit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores, benignitate in ſuos, juſtitia in omneis? hæc nota ſunt vobis. quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio juvare potuiſſet? ſenectus enim, quamvis non ſit gravis, ut memini Catonem anno ante quam mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna vel gloria, ut nihil poſſet accedere. moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit. quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines ſuſpicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætiſſimoſque viderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cum ſenatu dimiſſo, domum reductus ad veſperam eſt à patribus conſcriptis, à populo Rom.

Rom. ſociis, & Latinis, pridie quam exceſſit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur potius, quàm ad inferos, perveniſſe. Neque enim aſſentior iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tam religioſa jura tribuerunt; quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tunc florebat, inſtitutis, & præceptis ſuis erudierunt; vel ejus, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus. qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe divinos, iiſque cum è corpore exceſſiſſent, reditum ad cælum patere, optimoque & juſtiſſimo cuique expeditiſſimum. quod idem Scipioni videbatur; qui idem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adeſſent, & alii plures, tuque etiam, Scævola mecum veniſſes, triduum diſſeruit de repub. cujus diſputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cujuſque animus in morte, facillime evolet tanquam è cuſtodia vinculiſque corporis, cui cenſemus curſum ad Deos faciliorem fuiſſe, quàm Scipioni? quocirca, mœrere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis, quàm amici ſit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus ſit animorum, & corporum. nec ullus ſenſus maneat:. ut nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali, ſenſu enim amiſſo,

ſit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut ſupra dixi, actum optimè eſt, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, ut prius introieram in vitam, ſic prius exire de vita. ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quo cum mihi conjuncta cura de re publicâ & de privata fuit: quo cum domus fuit, & militia communis, & id in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falſa præſertim; quam, quod amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idque mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum. quo in genere ſperare videor Scipionis amicitiam, & Lælii notam poſteritate fore. FAN. Iſtud quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scævolæ, ſi quemadmodum ſoles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias; qualem exiſtimes, quæ præcepta des. SCÆ. Mihi verò pergratum hoc erit, atque id ipſum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. quamobrem utrique noſtrum gratum admodum feceris. LÆ. Ego verò non gravarer, ſi mihi ipſe confiderem. nam & præclara viſa res eſt: & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi. ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? Doctorum eſt iſta conſuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo diſputent quam-

quamvis ſubito, magnum opus eſt, egetque exercitatione non parva. quamobrem, quæ diſputari de amicitia poſſunt ab eis cenſeo, petatis, qui iſta profitentur. Ego vos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel ſecundas, vel adverſas. Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. neque id ad vivum reſeco ut illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe verè, ſed ad communem utilitatem parum. negant enim quemquam virum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſane: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea, quæ ſunt in uſu, vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur ſperare debemus. Numquam ego dicam C. Fabricium, Man. Curium, Ti. Coruncanium, quos ſapientes noſtri majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapienteis. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen & invidioſum, & obſcurum; concedantque ut hi boni viri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, niſi ſapienti poſſe concedi. agamus igitur pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita ſe gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec ſit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; ſintque magna conſtantia, ut hi fuerunt, quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti ſunt; ſic etiam appellandos putemus; qui ſequuntur, quamtum homines poſſunt, naturam optimam recte vivendi ducem. ſic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos ut inter omneis eſſet ſocietas quædam; major autem, ut quiſque proxime accederet. itaque cives potiores ſunt,

quam peregrini? & propinqui, quam alieni. Cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. namque hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. ſublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliavit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium divinarum, humanarumque rerum cum benevolentia, & caritate ſumma conſenſio, qua quidam haud ſcio an, excepta ſapientia, quidquam melius homini ſit à Diis immortalibus datum. divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris conſiliis, quam in fortunæ temeritate. qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem, ſed hæc ipſa virtus amicitiam gignit, & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. jam virtutem ex conſuetudine vitæ ſermoniſque noſtri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam docti, verborum magnificentia; viroſque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta eſt. eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Taleis igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, quis

poteſt eſſe vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquieſcat? quid dulcius quàm habere, quocum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus niſi haberes, qui illis æque, ac tu ipſe, gauderet? adverſas verò ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet: quoquo te verteris, præſto eſt, nullo loco excluditur: nunquam intempeſtiva, nunquam moleſta eſt: itaque non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipſa delectat, & prodeſt, ſed de vera & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & adverſas partiens communicanſque leviores. Cumque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quod bona ſpe prælucet in poſterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur; tanquam exemplar aliquod intuetur ſui. quocirca & abſentes adſunt, & egentes abundant; & imbecilles valent; &, quod difficilius dictu eſt, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur horum vita laudabilis. Quod ſi exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem: nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur: quanta

vis amicitiæ concordiæque ſit, ex diſſenſionibus, atque ex diſcordiis percipi poteſt. quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma civitas eſt, quæ non odiis, atque diſſidiis funditus poſſit everti? ex quo, quantum boni ſit in amicitia, judicari poteſt. Arigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoque mundo conſtarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaque, ſi quando aliquod officium exiſtit amici in periculis, aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferet laudibus? qui clamores tota cavea nuper hoſpitis, & amici mei, M. Pacuvii in nova fabula? cum, ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes; Pylades, Oreſtem ſe eſſe diceret ut pro illo necaretur. Oreſtes autem ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeveraret. ſtantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuiſſe facturos; facile indicabat ipſa natura vim ſuam: cum homines quod facere ipſi non poſſent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quod ſentirem, potiſſime dixiſſe. ſi qua præterea ſunt, (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius, quamquam etiam ab iſtis ſæpe quæſivi, & audivi non invitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCÆ. Tum magis id diceres Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum de rep. diſputatum eſt, affuiſſes, qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit juſtitiam, juſtiſſimo viro, de-

ro, defendere. SCÆ. Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, ſumma fide, conſtantia, juſtitiaque ſervatam maximam gloriam ceperit? LÆ. Vim hoc quidem eſt afferre, quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe, ſtudiis enim generorum, præſertim in re bona cum difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandum videri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia, ut in dandis, recipiendiſque meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet? an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſſa eſſet. amor enim ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad benevolentiam conjungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſervantur temporis cauſſa: in amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum, & quidquid in ea eſt, id & verum, & voluntarium eſt. quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animadverti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus. Quod in homine multo eſt evidentius: primum ex ea caritate, quæ eſt inter natos, & parenteis, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus, & natura congrua-

mus: quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & virtutis perſpicere videamur. nihil eſt enim amabilius virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M. Curii cum caritate aliqua, & benevolentia memoriam non uſurpet, quos numquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt. Pyrrho, & Annibale, ab altero, propter probitatem ejus, non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem ejus ſemper, hæc civitas oderit. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moveantur, cum eorum, quibuſcum, uſu conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo, quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit, per quam quiſque aſſequatur quod deſideret; humilem ſane relinquunt, & minimè generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ; quam ex inopia, atque indigentia natam volunt. Quod ſi ita eſſet, ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus. quod longe ſecus eſt. ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maximè virtute, & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſi-

poſita judicet; ita in amicitiis expetendis, colendiſque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule. at ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. auxit benevolentiam conſuetudo. ſed quamquam utilitates multæ, & magnæ conſecutæ ſunt; non ſunt tamen ab earum ſpe cauſſæ diligendi profectæ. ut enim benefici, liberaleſque ſumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium feneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod ejus omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab iis verò, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe diſſentimus. nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec divinum ſuſpicere poſſunt, qui omneis ſuas cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, à natura gigni ſenſum diligendi, & benevolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant ſeſe, & propius admovent, ut & uſu ejus, quem deligere cœperunt, fruantur, & moribus; ſuntque pares in amore, & æquales, propenſioreſque ad bene merendum, quam ad repoſcendum, atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maxime capientur: & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, gravior & verior. nam ſi utilitas amicitias conglutinaret eadem commutata diſſolveret: ſed, quia natura mutari non poteſt, iccirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis: niſi quid adhuc forte

vultis. FAN. Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. SCÆ. Rectè tu quidem. quamobrem audiamus. LÆ Audite verò optimi viri ea, quæ ſæpiſſime inter me & Scipionem de amicitia diſſerebantur. quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quam amicitiam uſque ad extremum vitæ diem permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe, vel ut de republica non idem ſentirent. Mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias adverſis rebus, alias ætate ingraveſcente. atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis: quod ſummi puerorum amores ſæpe unà cum prætextâ, ſumpta toga, deponerentur: ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum vel luxuriæ contentione, vel commodi alicujus, quod idem adipiſci uterque non poſſet: quod ſi qui longius in amicitia provecti eſſent, tamen ſæpe labefactari; ſi in honoris contentionem incidiſſent: peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quam in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia, & plerumque juſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis miniſtri, aut adjutores eſſent ad injuriam: quod qui recuſarent, quamvis honeſte id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſſa eſſe facturos: eorum querela inveterata non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam

etiam odia gigni maxima, atque ſempiterna: hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere non modo ſapientiæ ſed etjam felicitatis diceret ſibi videri. Quamobrem id primum videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num S. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibuſque amicis derelictum videbamus. at C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati & Rutilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet; hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſſam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. tum ego, Etiamne, inquam, ſi te in Capitolium faceis ferre vellet? nunquam, inquit, voluiſſet id quidem: ſed, ſi voluiſſet, paruiſſem. Videtis, quam nefaria vox. & hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit; nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæſtione nova perterritus, in Aſiam profugit; ad hoſteis ſe contulit; pœnas reip. graveis, juſtaſque perſolvit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſſa peccaveris. nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit; difficile eſt amicitiam manere, ſi à virtute defeceris. quod ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quidquid velimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt,

quos videmus, aut de quibus memoriam acce-pimus, quos novit vita communis. Ex hoc nu-mero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maxime, qui ad Sapientiam proximè accedunt. Vidimus Papum Æmilium C. Luſci-no familiarem fuiſſe, (ſic à patribus accepimus) bis una conſules, & collegas in cenſura. tum et-jam cum iis, & inter ſe conjunctiſſimos fuiſſe Man. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſu-mus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusju-randum, contra remp. eſſet. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi conten-diſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe, cum illi ſan-ctiſſimi viri fuerint: æque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum & rogare. At vero Ti. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime nunc quidem Cajus frater, nunc idem acerrimus hoſtis. Hæc igitur prima lex in ami-citia ſanciatur, ut neque rogemus res turpeis, nec faciamus rogati. turpis enim excuſatio eſt, & minime accipienda cum in ceteris peccatis, tum ſi quis contra remp. ſe amici cauſſa fuiſſe fateatur. etenim eo loco, Fanni & Scævola, loca-ti ſumus, ut nos longè proſpicere oporteat fu-turos caſus reip. deflexit enim jam aliquantu-lum de ſpatio, curriculoque conſuetudo majo-rum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnavit is quidem paucos menſes. num-quid ſimile populus Romanus audierat, aut vi-derat; hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modo potuimus, propter recen-tem pœnam Tib. Gracchi ſuſtinuimus. de C. Grac-

Gracchi autem tribunatu quid exſpectem, non libet augurari. ſerpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum ſemel cœpit, labitur. Videtis, in tabella jam ante, quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt Caſſia. videre jam videor populum Rom. à ſenatu disjunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi: plures enim diſcent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in repub. peccantibus non diſcedant, improbis autem pœna ſtatuenda eſt, nec minor verò iis, qui ſecuti erunt alterum, quam iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle, quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adjutor contra patriam inventus eſt nemo. itaque mortem ſibi uterque conſcivit. Quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda, ut ne quis ſibi conceſſum putet, amicum bellum patriæ inferentem, ſequi. Quod quidem, ut res ire cœpit, haud ſcio an aliquando futurum ſit. mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſp. poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit. Hæc igitur prima lex amicitia ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus; nec exſpectemus quidem, dum rogemur, ſed ſtudium ſem-

ſemper adſit, cunctatio abſit, conſilium libere dare gaudeamus: plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit, & adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapienteis habitos in Græcia, placuiſſet opinor mirabilia quædam. ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutiis; partim fugiendas eſſe nimias amicitias ne neceſſe ſit unum ſolicitum eſſe pro pluribus; ſatis ſuperque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe; commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas: caput enim eſſe ad beate vivendum ſecuritatem: qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt etiam multo inhumanius: (quem locum breviter perſtrinxi paullo ante) præſidii, adjumentique cauſſa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas: itaque, ut quiſque minimum firmitatis habeat minimumque virium, ita amicitias appetere maxime ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quam viri: & inopes, quam opulenti; & calamitoſi quam ii qui putantur beati. O præclaram ſapientiam! ſolem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua nihil à Diis immortalibus melius habemus, nihil jucundius. quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem actionemve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcicere aut ſuſceptam deponere. quod ſi curam fugimus;

mus; virtus fugienda eſt, quæ neceſſe eſt, ut cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maxime dolere, imbecillibus forteis, flagitioſis modeſtos: ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus & dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor; qui profecto cadit, niſi ex eius animo exſtirpatam humanitatem arbitremur; quæ cauſſa eſt cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter pecudem, & hominem, ſed inter hominem & ſaxum aut truncum aut quidvis generis ejuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atque tractabili; & bonis amici quaſi diffundatur & incommodis contrahatur. quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam; non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & moleſtias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam, ut ſupra dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adjungat: id cum conjungit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. quid enim tam abſurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut veſtitu, cultuque corporis; animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel ut ita dicam redamari poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorumque

rumque jucundius. Quod ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam alliciat, & contrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo; concedatur profectò verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate conjunctos, atque natura. nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à natura conſtitutus. ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non eſt enim inhumana virtus, neque ſuperba; quæ etiam populos univerſos tueri, eique optime conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat, tumque illud fit, quod ab amico eſt profectum jucundum, ſi cum amore, & ſtudio eſt profectum: tantumque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur: ut ii, qui opibus, & copiis, maximeque virtute prædiri, in qua plurimum eſt præſidii, minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. Atque haud ſcio an ne opus ſit quidem nihil unquam omnino deeſſe amicis. ubi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi nunquam ſtudio, numquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam ſecuta eſt. Non ergo erunt homines divitiis affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt, nam quis eſt,

proh

proh Deûm fidem, atque hominum, qui velit, ut neque diligat quenquam nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim eſt tyrannorum vita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſollicita, nullus locus eſt amicitiæ. quis enim aut eum diligat, quem metuit, aut eum, à quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quod ſi forte, ut fit plerumque, ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cum exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quoſque infidos, cum jam neutris gratiam referre poſſet. quanquam miror, in illa ſuperbia, & importunitate, ſi quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideleis. non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etjam plerunque efficit cæcos, quos complexa eſt. Itaque illi efferuntur faſtidio fere, & contumacia; neque quicquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari; ſpernique ab iis veteres amicitias & indulgeri novis. quid autem ſtultius, quam, ut plurimum copiis, facultatibus, opibus poſſint, cetera parare quæ parant; pecuniam, equos, famulos, veſtes egregias, vaſa pretioſa, amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, ſupellectilem? Etenim cetera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cujus cauſſa

labo-

laborent: ejus enim eſt iſtorum quodque, qui vincit viribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio; ut, etiamſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe jucunda. Sed hæc hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſunt in amicitia fines, & quaſi termini deligendi. de quibus treis video ferri ſententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos; alteram, ut noſtra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter, æqualiterque reſpondeat: tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima vera eſt, ut quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. quam multa enim, quæ noſtra cauſſa nunquam faceremus, facimus cauſſa amicorum: precari ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem invehi; inſectarique vehementius; quæ in noſtris rebus non ſatis honeſtè, in amicorum fiunt honeſtiſſime. multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem eſt nimis exigue, & exiliter ad calculos revocare amicitiam; ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior videtur eſſe vera amicitia, nec obſervare ſtricte, ne plus reddat, quam acceperit. neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat

fiat ab amicis. ſæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. non eſt igitur amici talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt, ſed potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in ſpem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam vocem inimicorum amicitiæ potuiſſe reperiri, quam ejus, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus: nec verò ſe adduci poſſe ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante dictum eſſe crederet, qui habitus eſſet unus è ſeptem; ſed impuri cujuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam revocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus ejus eſſe poterit, cujus ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quin etiam neceſſe erit cupere, & optare, ut quam ſæpiſſimè peccet amicus, quo plureis det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem rectè factis, commodiſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. quin etiam, ſi minus felices in diligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine ulla exceptione communitas; ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut

minus

minus juſtæ amicorum voluntates ſint adjuvandæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama, declinandum ſit de via, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec vero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & aſſentationibus colligere turpe eſt. virtus quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores eſſent: capras, & oveis quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis adhibere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes deligendi: cujus generis eſt magna penuria: & judicare difficile eſt ſane niſi expertum; experiendum autem eſt in ipſa amicitia; ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum benevolentiæ quo utamur, quaſi aquis tentatis, ſic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quam ſint leves, quidam autem, quos parva movere non potuit, agnoſcuntur in magna. ſi vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponant; ut, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera vis amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam, etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia non ſine

ſine magna cauſſa ſit neglecta amicitia. itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publica verſantur. ubi enim invenias qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? (hæc ut omittam)quam graves quam difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas, non eſt facile inventus, qui deſcendat. quanquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis pleroſque convincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt; aut ſi in malis deſerunt. Qui igitur utraque in re gravem, conſtantem, ſtabilemque ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus & pene divino. firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiæque ejus, quam in amicitia quærimus; fides eſt. Nihil enim ſtabile, quod infidum eſt. ſimplicem præterea, & communem, & conſentientem, id eſt qui rebus iiſdem moveatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. neque vero, qui non iiſdem rebus movetur, & natura conſentit, aut fidus aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis, quæ pertinent omnia ad eam, quam jamdudum tracto, conſtantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam niſi inter bonos eſſe non poſſe. Eſt enim boni viri, quem eundem ſapientem licet dicere hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum ſit, neve ſimulatum; (apertè enim vel odiſſe, magis ingenuum eſt, quam fronte occultare ſententiam) deinde non ſolum ab aliquo obla-

oblatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum. Accedat huc ſuavitas quædam oportet ſermonum, atque morum. haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Triſtitia autem, & in omni re ſeveritas abſit. habet illa quidem gravitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemque proclivior. Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis; num quando amici novi, digni amicitia, veteribus ſint anteponendi; ut equis vetulis teneros anteponere ſolemus. Indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſocietates. veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuaviſſimæ. verumque illud eſt, quod vulgo dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit. novitates autem ſi ſpem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: vetuſtas tamen ſuo loco conſervanda eſt: maxima eſt enim vis vetuſtatis, & conſuetudinis. atque in ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quàm intrectato, & novo. nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet; cum locis etiam ipſis montoſis delectemur, & ſylveſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. nunquam ſe ille Philo, nunquam Rupi-

Rupilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quinctum verò Maximum, fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuoſque omneis per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. quod faciendum, imitandumque eſt omnibus: ut ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentque cum proximis: ut ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eiſque honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut Deorum, aut regum filii inventi; retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. quod quidem eſt multo profecto magis in veris patribus, certiſque, faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omniſque præſtantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui ſunt in amicitia, conjunctioniſque neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant, eoque magis, ſi aliquid ſe habere putant, quod officioſe, aut amice & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere: Odioſum ſane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem, ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia; ſic quodam-

dammodo inferiores extolleret. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant: quod non fere contingit, niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. tantum autem cuique tribuendum eſt, primum, quantum ipſe efficere poſſis, deinde etiam, quantum ille quem diligas, atque adjuves, poſſit ſuſtinere, non enim tu poſſis, quantumvis licet excellas, omneis tuos ad honores ampliſſimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit conſulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum; videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam, confirmatiſque & ingeniis & ætatibus, judicandæ ſunt: nec, ſi qui in eunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias, nec ob aliam cauſſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumque diſtantia. Recte etiam præcipi poteſt in amicitiis, ne quis intemperata quadam benevolentia, quod perſæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum, nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus

catus, multis cum lachrimis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. & ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quod deſiderium non facile ferat; & infirmus eſt, molliſque natura, & ob eam ipſam cauſſam in amicitia parum juſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitiis dimittendis; nonunquam neceſſaria. jam enim à ſapientum familiaritatibus ad vulgareis amicitias oratio noſtra delabitur. erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus elevandæ, &, ut Catonem dicere audivi, diſſuendæ magis, quam diſcindendæ ſunt; niſi quædam admodum intolerabilis injuria exarſerit; ut neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio disjunctioque facienda ſit. Sin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, ut fieri ſolet, facta erit, aut in reipublicæ partibus diſſenſio interceſſerit? (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de ſapientum; ſed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine ſe removerat, ut ſcitis Scipio; propter diſſenſionem autem, quæ erat in republica alienatus eſt à collega noſtro Metello. utrumque egit graviter, auctoritate & offenſione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera eſt, nequa amicorum diſcidia fiant: ſin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiæ

citiæ, quam oppreſſæ videantur. Cavendum vero eſt, ne etiam in graveis inimicitias convertant ſe amicitiæ: è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen ſi tolerabiles erunt, ferendæ ſunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſſa, cur diligantur. Rarum iſtud genus: & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit; & amicos, tanquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos; itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda. nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta ſit, ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam à ſe ipſo mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt. quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Eſt enim is amicus quidem, qui eſt tanquam alter idem. Quod ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, agreſtibus, natantibus, cicuribus, feris, primum ut ſe ipſæ diligant; (id enim pariter cum omni animante naſcitur:) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent ejuſdem generis animanteis: idque faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe diligit:

git: & alterum acquirit, cujus animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat pene unum ex duobus? Sed plerique perverſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem, primum, ipſum eſſe virum bonum; tum, alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam jam dudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri ſerviunt, imperabunt: deinde æquitate, juſtitiaque gaudebunt: omniaque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam unquam, niſi honeſtum, & rectum, alter ab altero poſtulabit. neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent: ſed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam, itaque in iis pernicioſus eſt error qui exiſtimant libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data eſt, non vitiorum comes: ut quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire, conjuncta & conſociata cum altera perveniret, quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt: eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimuſque comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda; honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut cum hæc adſint, beata vita ſit & ſine his eſſe non poſſit. quod cum optimum, maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. ea verò neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur,

tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos gravis aliquis caſus experiri cogit. Quocirca, (dicendum eſt enim ſæpius) cum judicaveris, diligere oportet, non, cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & deligendis & colendis. Præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agimus: quod vetamur veteri proverbio. nam implicati ultro & citro, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus. quo etiam magis vituperanda eſt rei maxime neceſſariæ tanta incuria. Una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt. Quamquam à multis ipſa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque oſtentatio eſſe dicitur: multi divitias deſpiciunt, quos parvo contentos tenuis victus, cultuſque delectat; honores verò, quoniam cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil eſſe levius exiſtiment; itemque cetera, quæ quibuſdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem ſentiunt, & ii, qui ad rempublic. ſe contulerunt; & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, & ii, qui ſuum negotium gerunt otioſi: poſtremo ii, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitia vitam eſſe nullam; ſi modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim neſcio quo modo per omnium vitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quin etiam ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturæ, ut congreſſus, ſocietatemque hominum fugiat, atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus, tamen is pati non poſſit, ut

non

non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ. Atque hoc maxime judicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum quas natura deſiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet? cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? verum igitur illud eſt, quod à Tarentino Archita, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum; Si quis cælum aſcendiſſet, naturamque mundi, pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore quæ jucundiſſima fuiſſet, niſi aliquem cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat: ſemperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. Sed cum tot ſignis eadem natura declaret quid velit, ac quærat, quid deſideret, obſurdeſcimus tamen neſcio quo modo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. eſt enim varius, & multiplex uſus amicitiæ; multæque cauſſæ ſuſpicionum, offenſionumque dantur. quas tum evitare, tum elevare, tum ferre ſapientis eſt. Una illa ſublevanda offenſio eſt, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici ſæpe ſunt & objurgandi:& hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. ſed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas eſt: ſi quidem ex ea naſcitur odium.

odium quod eſt venenum amicitiæ: ſed obſequium multo moleſtius; quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri ſinit. maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt: primum ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obſequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adſit, aſſentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur, quæ non modo amico, ſed ne libero quidem digna eſt. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clauſæ veritati ſunt, ut ab amico vera audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt. Scitum eſt enim illud Catonis, multo melius de quibûſdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos nunquam. Atque illud abſurdum eſt; quod ii, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. peccaſſe enim ſe, non anguntur: objurgari, moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, objurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium eſt veræ amicitiæ: & alterum libere facere, non aſpere; alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis peſtem eſſe majorem, quam adulationem, blanditias, aſſentationem. Quamvis enim multis hominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem: cum autem rerum omnium ſimulatio eſt vitioſa, (tollit enim judicium veri idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt. nam cum

ami-

amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, nec in uno quidem unus animus erit idem ſemper, ſed varius, commutabilis, multiplex? quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum, atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. poſtremo imperavi egomet mihi
Omnia aſſentari:

ut ait idem Terentius. ſed ille ſub Gnatonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis eſt. multi autem Gnatonum ſimiles cum ſint, loco, fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus à vero, & internoſci tam poteſt adhibita diligentia, quam omnia fucata, & ſimulata à ſinceris, atque veris: Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt aſſentatorem, & levem civem, & inter conſtantem, ſeverum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius conſul nuper influebat in aureis concionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis? diſſuaſimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illi, Dii immortales, fuit gravitas? quanta in oratione majeſtas? ut facile ducem populi Rom. non comitem, diceres. ſed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque (ut ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino coſſ. quam popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi

 videba-

videbatur. cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum verſus agere cum populo, tamen illius vendibilem orationem religio Deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. atque id actum eſt prætore me, quinquennio ante, quàm conſul ſum factus. itaque re magis, quam auctoritate cauſſa illa defenſa eſt. Quod ſi in ſcena, id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modo id patefactum, & illuſtratum eſt: quin in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque oſtendas; nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari poſſis, cum id quam verè fiat, ignores. Quanquam iſta aſſentatio, quamvis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aureis ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui virtus: optime enim ſe ipſa novit; quamque amabilis ſit, intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. hos delectat aſſentatio; his fictus ad eorum voluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt: nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat reſpondere, Magnas: Ingenteis, inquit.

quit. ſemper auget aſſentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem quamquam blanda iſta vanitas apud eos valet, qui ipſi illam allectant, & invitant: tamen etiam graviores, conſtantioreſque admonendi ſunt, ut animadvertant, ne callida aſſentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt. nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui adverſando ſæpe aſſentetur, & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus viciſſe videatur. quid autem turpius quam illudi? quod ne accidat, magis cavendum eſt ut in Epicureo,

Hodie me ante omneis comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime:

Hæc enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum, & credulorum ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt ſapientum (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leveis amicitias defluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus; eaque ipſa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat. in ea eſt enim convenientia rerum, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit, agnovitque in alio, ad id ſe admovet. viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt. ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia. utrumque enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nul-

la indigentia, nulla utilitate quæſita; quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiamſi tu eam minus ſecutus ſis. Hac nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicum. Ti Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æqualeis, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mumnium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, ut in veſtra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis P. Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ, naturæque noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibuſcum tanquam è carceribus emiſſus ſis, iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæque ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim, benevolentiaque ſublata, omnis eſt è vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen, ſemperque vivet. virtutem enim amavi illius viri; quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo unquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in hac mihi de republ. conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. una domus erat, idem victus,

iſque

iſque communis, neque ſolum militiæ, ſed etiam peregrinationes, ruſticationeſque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid atque diſcendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempuſque contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria ſi unà cum illo occidiſſet; deſiderium conjunctiſſimi viri, atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſem: ſed nec illa extincta ſunt, aluntur que potius, & augentur cogitatione, & memoria, & ſi plane illis orbatus eſſem, magnam tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium. diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem brevia tolerabilia eſſe debent, etiamſi magna ſunt. Hæc habui de amicitia quæ dicerem, vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius eſſe putetis.

PARADOXA
SEX,
AD M. BRUTUM.

ANnimadverti, Brute, ſæpe Catonem, avunculum tuum, cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graveis ex Philoſophia tractare, abhorrenteis ab hoc uſu forenſi, & publico: ſed diſcedendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur; quod eo majus eſt illi, quam aut tibi, aut nobis; quia nos ea Philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari: Cato autem, perfectus, mea ſententia, Stoicus & ea ſentit, quæ non ſane probantur in vulgus; & in ea hæreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed, nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de caritate patriæ Stoicè ſolet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. ego vero tibi illa ipſa, quam vix in gymna-

gymnaſiis; & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communeis locos. quæ quia ſunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſentne proferri in lucem, id eſt in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. eoque ſcripſi libentius, quod mihi iſta παράδοξα quæ appellantur, maxime videntur eſſe Socratica, longéque veriſſima. Accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. & deguſtabis genus hoc exercitationum mearum, quibus ut conſuevi, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis θέτικα, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil poſtulo. non enim eſt tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa Minerva Phidiæ: tale tamen eſt, ut ex eadem officina exiſſe videatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quod ſolum bonum, honeſtum.

VEreor, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod ſentio, & dicam brevius quam res tanta dici poſſit. Nunquam me hercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adſtricti ſunt, voluptates in bonis rebus eſſe numerandas duxi; quippe cum viderem, homines his rebus circumfluenteis ea tamen deſiderare maxime, quibus

quibus abundarent. neque enim unquam expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ea ſolum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum majorum noſtrorum ſæpe requiro prudentiam: qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra, ſolo verbo bona putaverunt appellanda; cum re, ac factis longo aliter judicaviſſent. Poteſt enim bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis vult; plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. neque ego unquam illum bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. necnon ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem, ut opinor, qui numeratur inter ſeptem: cujus cum patriam Prienem cepiſſet hoſtis: ceterique ita fugerent: ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent; cum eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret. Ego vero, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? ſi quid recte fit, & honeſte, & cum virtute, id bene fieri vere dicitur: &, quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: vita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum, hæc, quæ verbis ſubtilius, quam ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc rempubl. tam præclare fundatam nobis reliquerunt,

aut

aut auri atque argenti ad avaritiam, aut amœnitatem aut delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. ponite ante oculos unumquemque regum. vultis, incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam civitatem, ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem Romulus gradibus aſcendit in cœlum? iiſne, quæ iſti bona appellant: an rebus geſtis, atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minuſne gratas Diis immortalibus capides, ac fictiles urnulas fuiſſe, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? omitto reliquos. ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum vero ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda: ſi quis reliquos item ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectarint, quid ſecuti ſint? num quis exiſtat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? quæ res ad necem Porſennæ Q. Mucium impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? quæ vis Horatium Coclitem contra omneis hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ patrem Decium, quæ filium devovit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas victus Mar. Curii ſequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P Scipiones, qui Carthaginenſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? quid Africanus major? quid minor; quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domeſticis exemplis abundamus. an putamus quenquam horum cogitaſſe quidquam in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum videretur? Veniant igitur irriſores hujus orationis, ac ſententiæ; & jam vel ipſi judicent, utrum ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis,

ctis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthiis operibus abundant? an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimileis eſſe malint. Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent accurateque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi ſive Deus, ſive mater, ut ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque divinius; ſic te ipſe abjicies, atque proſternes, ut nihil inter te & quadrupedem aliquem putes intereſſe? Quidquamne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem faciat? ut enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, poſſit honeſte gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus gloria ſeſe & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eaque, quo eſt major, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimovet: profecto, nihil eſt aliud bene & beate vivere, niſi honeſte, & recte vivere.

ὅτι αὐταρκὴς ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

Quod ſe ipſa contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum unquam putavi. non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non conſtantia, non ulla virtus, non denique animus ipſe; qui tot virtutum præſidio munitus, tantoque comitatu circunſeptus, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipſe non potuit. Cajum vero Marium vidimus: qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adverſis unus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat. nomen tantum virtutis uſurpas, quid ipſa valeat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe uno ſua ponit omnia. cujus autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi, nihilque, quod exploratum habeat permanſurum ſibi, ne unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recuſanti quidem evenerit, non modo repugnanti. quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ, & cogitationes meæ; ſiquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus,

an

an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis, quorum laus emori non poteſt. exilium autem terribile illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas; tuæ libidines te torquent: tu dies, noctéiſque cruciaris: cui nec ſatis eſt, quod eſt; & id ipſum, quod habes, ne non diuturnum ſit futurum; times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum, atque legum: quocunque adſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt; ſic bonus vir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. Nec vero, cujus virtus, moreſque laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt. neque porro fugienda vita, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα

Quòd æqualia peccata.

NEc enim peccata rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus. ipſum quidem illud peccare, quoquò te verteris, unum eſt. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in

in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virgine. peccavit verò nihilo minus: ſi quidem eſt peccare tanquam tranſire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt: quam longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini, quod autem non licet, id hoc uno tenetur; ſi arguitur non licere. id ſi nec majus, nec minus unquam fieri poteſt: (quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit; quod ſemper unum, & idem eſt) quæ ex eo peccatá naſcantur, æqualia ſint oportet. quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe: paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facile poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. nihil huic addi poteſt, quo magis virtus ſit; nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. etenim ſi bene facta, recte facta ſunt, & nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquam inveniri poteſt. ſequitur igitur, ut etiam vitia ſint paria; ſiquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. atqui, quoniam pares virtutes ſunt, recte etiam facta, quando à virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, ſint æqualia neceſſe eſt. A philoſophis, inquis, iſta ſumis; metue-

metuebam, ne à leonibus, diceres: Socrates diſputat iſto modo bene hercule narras. nam, iſtum doctum, & ſapientem virum fuiſſe, memoriæ traditum eſt, ſed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis eſt quærendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctiſſimi ſenſerint: præſertim cum hæc ſententia non modo verior, ſed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla poſſit. quæ vis eſt enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? æquè peccare ſe, ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſervum? nuda iſti ſi ponas; judicari, qualia ſint, non facile poſſunt, patrem vita privare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parenteis ſuos liberos emori, quam ſervos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi utrique adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt. quod in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreavit, is qui aluit, is qui erudivit, is qui in ſede, ac domo, atque in republ. collocavit. multitudine peccatorum præſtat, eoque pœna majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid non licet, nefas putare debemus. etiam ne in minimis rebus?

etiam:

etiam: ſiquidem rerum modum fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paullo ſe movit extra numerum aut ſi verſus pronunciatus eſt ſyllaba una brevior, aut longior, exſibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba, te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi viſa ſint breviora, leviora qui poſſunt videri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis; perturbata autem ratione ſemel, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

Quod omnes ſtulti inſaniunt.

EGo verò te non ſtultum, ut ſæpe, non improbum, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus addicam neceſſariis. Sapientis animus magnitudine conſilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus ſeptus, vincetur, & expugnabitur? qui nec civitate quidem pelli poteſt. Quæ eſt enim civitas? omnis ne conventus ferorum, & immanium? omnis ne etiam fugitivorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum judicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in republica non erat. prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum; & reliquiæ conjuratio-

rationis, à Catilinæ furiis ad tuum ſcelus, furoremque converſæ, non civitas erat. itaque pulſus ego civitate non ſum, quæ tum nulla erat; accerſitus in civitatem ſum, cum eſſet in republi. conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liberi; cum eſſet juris, & æquitatis, quæ vincula ſunt civitatis, repetita memoria. At vide, quam iſta tui latrocinii tela contempſerim. jactam, & immiſſam à te nefariam in me injuriam ſemper duxi, perveniſſe tamen ad me nunquam putavi, niſi forte, cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faceis inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum eſt, neque cujuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes divinam animi mei conſtantiam, meas curas, vigilias, conſilia, quibus reſpubl. invicta ſtat; ſi hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes, multo etiam magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer injuriam: ſed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti, reditum mihi glorioſum tua dedit injuria, non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper civis eram, & tum maxime, cum meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es civis niſi forte idem hoſtis, & civis eſſe potes. An tu civem ab hoſte natura, ac loco, non animo, factiſque diſtinguis? cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: privatorum domos, ædeiſque ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu civis? potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas? cum omnes meo diſceſſu exulaſſe rempublic. putent. nunquamne homo

homo amentiſſime, te circumſpicies? nunquamne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? neſcis, exilium ſcelerum eſſe pœnam, meum. illud iter ob præclariſſimas res à me ante geſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati, atque impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiamſi ſolum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem eſſe jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt: qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tuâ deflagrarunt: qui templa Deorum occupaverit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communeis leges profero, quibus omnibus es exul? familiariſſimus tuus de te privilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. at, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quo modo igitur, tot legibus ejectus in exilium, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. & tu quidem in operto fuiſti. non igitur, ubi quiſque erit, ejus loci jus tenebit, ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

ὅτι σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι.

Quod ſapientes liberi, & ſtulti ſervi.

LAudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refrænet prius libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere deſierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc uſurpatum à doctiſſimis, quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſteis hæc habenda eſſet oratio: cum vero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas vivendi, ut velis. quis igitur vivit, ut vult, niſi profecto, qui recta ſequitur, qui gaudet officio? cui vivendi via conſiderata, atque proviſa eſt; qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit. quia id ſalutare maxime eſſe judicat, qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique niſi libenter, ac libere. cujus omnia conſilia, reſque omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq; referuntur, nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipſius voluntas, atq; judiciũ? cui quidẽ etiã, quæ vim habere maximam dici-

dicitur, fortunā ipſa cedit : quæ, ſicut ſapiens Poëta dixit, ſuis cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi ita eſſe pluribus verbis diſſerendum eſt : illud tamen brevi conficiendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi ſervi : nec hoc tam re eſt, quam dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe ſervos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili : ſed, ſi ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omneis leveis, omneis cupidos, omneis denique improbos eſſe ſervos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt; nihil audet? poſcit, dandum eſt : vocat, veniendum : ejicit, abeundum : minatur, extimeſcendum. Ego vero iſtum non modo ſervum, ſed nequiſſimum ſervum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque ut in magna familia ſtultorum, ſunt alii lautiores, ut ſibi videntur ſervi, ſed tamen ſervi, atrienſes, ac topiarii, ſtultitiæ ſuæ; quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, civitatis principes. vos vero nec ſervorum quidem veſtrorum principes eſtis, ſed, ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſervitutis tenent : ſic in civitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius civitatis locum pene infimum tenent. Magna, inquis, bella geſſi : magnis imperiis, & provinciis præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis ta-

bulà te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. omitto, unde ſuſtuleris, & quo modo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, ſervum te eſſe ineptiarum omnium judico. Nonne igitur ſunt illa feſtiva? ſunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non ut vincula virorum ſint, ſed ut oble&amenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthum cupidiſſimè tra&antem, cum ipſe totam Corinthum contempſiſſet, utrum illum civem excellentem, an atrienſem ſervum diligentem putaret? Reviviſcat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos? & videat aliquem ſummis populi beneficiis uſum, barbatulos, mululos exceptantem de piſcina & pertre&antem, & murenarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? hereditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? loquitur ad voluntatem: quidquid nuntiatum ſit, facit. aſſentatur, aſſidet, miratur. quid horum eſt liberi? quid denique non ſervi inertis? Quid tam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberior, honoris, imperii, provinciarum, quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm vehemens? Cethego homini non probatiſſimo, ſervire coëgit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur, mittere munera, no&u venire domum ad eum, precari: denique ſupplicare. quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertàs exiſtimari poteſt?

Quid?

Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus; ex conſcientia peccatorum, timor; quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus? adoleſcentibus paullo loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini timentur. judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi copioſa magis, quàm ſapiens oratio? *Eripite nos ex ſervitute.* quæ eſt iſta ſervitus tam claro homini, tamque nobili; omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* in libertatem vindicari vult? minime: quid enim adjungit? *Niſi vobis univerſis.* dominum mutare, non liber eſſe vult. *Quibus poſſumus, & debemus.* nos vero, ſi quidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. tu poſſe te dicito, quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quo modo imperator eſſe poſſit, cum eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa convincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quod ſolus ſapiens, dives.

QUæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolusne tu dives? prô Dii immortales! egone me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? ſolusne tu dives? quid ſi ne dives quidem? quid ſi pauper etiam? quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus: opinor, in eo, cui tanta poſ-

ſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facile contentus ſit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus ſe judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. qui ſi ſibi nihil deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia: concedo, dives eſt. ſin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas; ſi teſtamenta amicorum exſpectas, aut ne exſpectas quidem, atque ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? animus hominis dives, non arca, appellari ſolet. quamvis illa ſit plena; dum te inanem videbo, divitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique ſat eſt, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet; pecunia eſt opus: duas; majore: pluręis; etiam majore. ſi, ut ajunt, Danai, quinquaginta ſint filiæ; tot dotes, magnam quærunt pecuniam. quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias pluręis, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipſe egere ſe ſentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Rom. ex tantis vectigalibus jam pridem vix poteſt. ergo, hoc propoſito, nunquam eris dives ante, quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poſſis. Iam fateris igitur non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas.

ptas. itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nunquam obſcure tuliſti. Nam, ut iis, qui honeſte rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic qui videt domi tuæ pariter accuſatorum atque judicum conſociatos greges; qui nocenteis, & pecunioſos reos eodem te auctore corruptelam judicii mollienteis: qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, interciſas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad fenerandas diripiendaſque provincias; qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſervis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem recordetur; qui teſtamenta ſubjecta, qui ſublatos tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum; alienam, ſuam ſententiam; forum, domum; vocem; ſilentium; quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte: eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis, atque æſtimanda res ſit; utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum; an reſponſum Man. Curii? hæreditatem L. Paulii, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo

fratri partem ſuam conceſſit? hæc profectò, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidem, ut quiſque quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ poſitæ ſint; quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti pluris, quam virtus, æſtimanda eſt? O Dii immortales non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. venio enim ad ſumptuoſos, relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia: ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinite concupiſcenti, non modo ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus inquirit ad ſe tuendam; an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquar, qui morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in hujus ſæculi errore verſer? M. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem eſſemus; ſed non æſtimatione cenſus, verùm victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt: contentum verò ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſſimæque divitiæ. Etenim, ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magni æſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus,

quæ

quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt unquam? neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi ſunt, ſoli ſunt divites; ſoli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas; ſolique, quod eſt proprium divitiarum, contenti ſunt rebus ſuis: ſatis eſſe putant, quod eſt, nihil appetunt. nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi, ac divites, ſed etiam inopes, ac pauperes exiſtimandi ſunt.

SOMNIUM

SCIPIONIS.

Ex libro VI. *Ciceronis de Republica.*

Perſona, Scipio.

CUM in Africam veniſſem Manio Manilio conſule, ad quartam legionem, ut ſcitis, tribunus militum, nihil mihi potius fuit, quam ut Maſſaniſam convenirem, regem familiæ noſtræ juſtis de cauſſis amiciſſimam. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrimavit; aliquantoque poſt ſuſpexit in cœlum, & Grateis, inquit, tibi ago ſumme Sol, vobiſque reliqui cælites, quod antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor. Itaque nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inviƈtiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra republica percunƈtatus eſt: multiſque verbis ultro citroque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noƈtem produximus; cum ſenex nihil, niſi de Africano, loqueretur, omniaque ejus non ſolum faƈta, ſed etiam diƈta meminiſſet. Deinde, ut cubitum diſceſſimus, me, & feſſum de via, & qui ad multam noƈtem vigilaſſem, arƈtior, quam ſolebat, ſomnus complexus eſt. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes, ſermoneſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale,

tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine ejus, quam ex ipſo, erat notior. quem ut agnovi, equidem cohorrui: ſed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Videſne illam urbem, quæ parere populo Rom. coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginē de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pene miles? hanc hoc biennio conſul evertes: eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris cenſorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; deligêre iterum abſens conſul, bellumque maximum conficies, Numantiam exſcindes, ſed cum eris curru Capitolium invectus, offendes remp. perturbatam conſiliis nepotis mei. hic tu Africane oſtendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenii, conſiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. nam, cùm ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, rediruſque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de cauſſa, habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint, in te unum atque tuum nomen ſe tota convertet civitas: te ſenatus, te omnes boni, te Socii & Latini intuebuntur. tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus. ac, ne multa, dictator remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentque ceteri vehementius: leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus, audite cetera.

 Sed,

Sed, quo ſis Africane alacrior ad tutandam remp. ſic habeto, omnibus, qui patriam conſervaverint, adjuverint, auxerint; certum eſſe in cælo, ac definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia, cœtuſque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur, harum rectores, & conſervatores, hinc profecti, huc revertentur. Hic ego, etſi eram perterritus non tam metu mortis, quam inſidiarum à meis, quæſivi tamen, viveretne ipſe, & pater Paullus, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Imo vero, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis, tanquam è carcere, evolaverunt: veſtra vero quæ dicitur vita, mors eſt. quin tu aſpicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque oſculans flere prohibebat. Atque ego, ut primum fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi. Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quando hæc eſt vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille. niſi enim Deus, is, cujus hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit; huc tibi aditus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ dicitur terra: hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera, & ſtellas vocatis; quæ globoſæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos ſuos, orbeiſque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec injuſſu ejus, à quo ille eſt nobis datus, ex hominum

minum vita migrandum eſt: ne munus humanum, aſſignatum à Deo, defuiſſe videamini: ſed ſic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, juſtitiam cole, & pietatem: quæ cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt: & ea vita via eſt in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circulus elucens) quem vos, ut à Grajis accepiſtis, Orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur. erant autem eæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus, & eæ magnitudines omniū, quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris luce lucebat aliena. ſtellarum autem globi terrarum magnitudinem facile vincebant. Iam vero, ipſa terra ita mihi parva viſa eſt, ut me imperii noſtri, quo quaſi ejus punctum attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quouſque humi defixa tua mens erit? nonne adſpicis, quæ in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potius globis connexa ſunt omnia; quorum unus eſt cæleſtis extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens, & continens ceteros: in quo infixi ſunt illi, qui volvuntur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubjecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro, contrario motu, atque cælum. ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde eſt hominum generi proſperus, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iovis. tum rutilus, horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. deinde ſubter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux & princeps & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio,
tanta

tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce luſtret, & compleat hunc, ut comites conſequuntur alter Veneris, alter Mercurii curſus, in infimoque orbe Luna, radiis ſolis accenſa, convertitur. infra autem jam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere Deorum datos, ſupra Lunam ſunt omnia æterna. nam ea, quæ eſt media, & nona, tellus neque movetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia nutu ſuo pondera. Quæ cum intuerer ſtupens; ut me recepi, Quis hic inquam, quis eſt, qui complet aureis meas, tantus, & tam dulcis ſonus? Hic eſt inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctus, impulſu, & motu ipſorum orbium efficitur: & acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit: nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè ſonent. quam ob cauſſam ſummus ille quidem ſtelliferi cæli curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto, & excitato movetur ſono: graviſſimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona immobilis manens, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos, qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum ad hunc locum. ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerunt. hoc ſonitu repletæ aures obſurduerunt: (nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis) ſicut, ubi Nilus, ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem

tudinem ſonitus ſenſu audiendi caret. Hic vero tantus eſt totius mundi incitatiſſima converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint; ſicut intueri Solem nequitis adverſum, ejuſque radiis acies veſtra, ſenſuſque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ ſi tibi parva, ut eſt, ita videtur: hæc cæleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito, tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam conſequi gloriam potes (vides habitari raris, & anguſtis in terra locis, & ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas, hoſque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim tranſverſos, partim etiam adverſos ſtare vobis: à quibus expectare gloriam certe nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem quaſi quibuſdam redimitam, & circumdatam cingulis: è quibus duos maxime inter ſe diverſos, & cæli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides: medium autem illum, & maximum ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, adverſa vobis urgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus: hic autem alter ſubjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam vos tenui parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam ſit parvus, vides. Ex his ipſis cultis, notiſque terris non aut tuum, aut cujuſquam noſtrum nomen vel

Caucaſum

Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis ſolis ultimis, aut Aquilonis, Auſtrive partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem qui de nobis loquentur, quandiu loquentur? quin etiam ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcujuſque noſtrum, à patribus acceptas poſteris prodere, tamen, propter eluviones exuſtioneſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt, ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati ſint: qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri? cum præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit, homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt unius aſtri, reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eamque totius cæli deſcriptionem longis intervallis retulerint! tum ille vere vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quam multa ſæcula hominum teneantur. namque ut olim deficere Sol hominibus, extinguique viſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetravit; quandoque eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, ſignis omnibus ad idem principium, ſtelliſque revocatus, expletum annum habeto. hujus quidem anni nondum vigeſimam partem ſcito eſſe converſam. Quocirca, ſi reditum in hunc locum deſperaveris; in quo omnia ſunt magnis, & præſtantibus viris; quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ per-

tinere

tinere vix ad unius anni partem exiguam poteſt? Igitur, alte ſpectare ſi voles atque ad hanc ſedem, & æternam domum contueri, neque ſermonibus vulgi dederis te: nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum. ſuis te illecebris, oportet, ipſa virtus trahat ad verum decus. quid de te alii loquantur, ipſi videant: ſed loquentur tamen. ſermo autem omnis ille & anguſtiis cingitur iis regionum, quas vides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu: & oblivione poſteritatis exſtinguitur. Quæ cum dixiſſet; Ego vero inquam, Africane, ſi quidem benemeritis de patria quaſi limes ad cæli aditum patet, quanquam à pueritia, veſtigiis ingreſſus & patris, & tuis, decori veſtro non defui; nunc tamen tanto præmio propoſito: enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere; & ſic habeto, te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc, nec enim is es, quem forma iſta declarat: ſed mens cujuſque is eſt quiſque, non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſiquidem Deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit & moderatur, & movet id corpus, cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipſum mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus movet. nam quod ſemper movetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat neceſſe eſt. ſolum igitur, quod ſeſe movet, quia nunquam deſeritur à ſe, nunquam nec moveri quidem deſinit. quinetjam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi. principio autem nulla eſt origo. nam ex principio oriuntur omnia; ipſum autem

nulla

nulla ex re fieri poteſt. nec enim eſſet hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod ſi nunquam oritur, nec occidit quidem unquam. nam principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt à principio omnia oriri. ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum à ſe movetur. id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cælum omniſque natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec vim ullam nanciſcatur, qua primo impulſu moveatur. Cum pateat igitur, æternum id eſſe, quod à ſe ipſo moveatur: quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget: inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitur externo: quod autem anima eſt, id motu cietur interiore: Nam hæc eſt, natura propria animæ, atque vis. quæ ſi eſt una ex omnibus quæ ſeſe moveat: neque nata eſt certe, & æterna eſt. hanc tu exerce optimis in rebus. Sunt autem optimæ curæ de ſalute patriæ: quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc ſedem, & domum ſuam pervolabit: idque ocyus faciet, ſi jam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime ſe à corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earumque ſe quaſi miniſtros præbuerunt; impulſuque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum jura violaverunt; corporibus elapſi, circum terram ipſam volutantur, nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſæculis, revertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA. VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 ₶

Antonino Tierno Negro.

Google